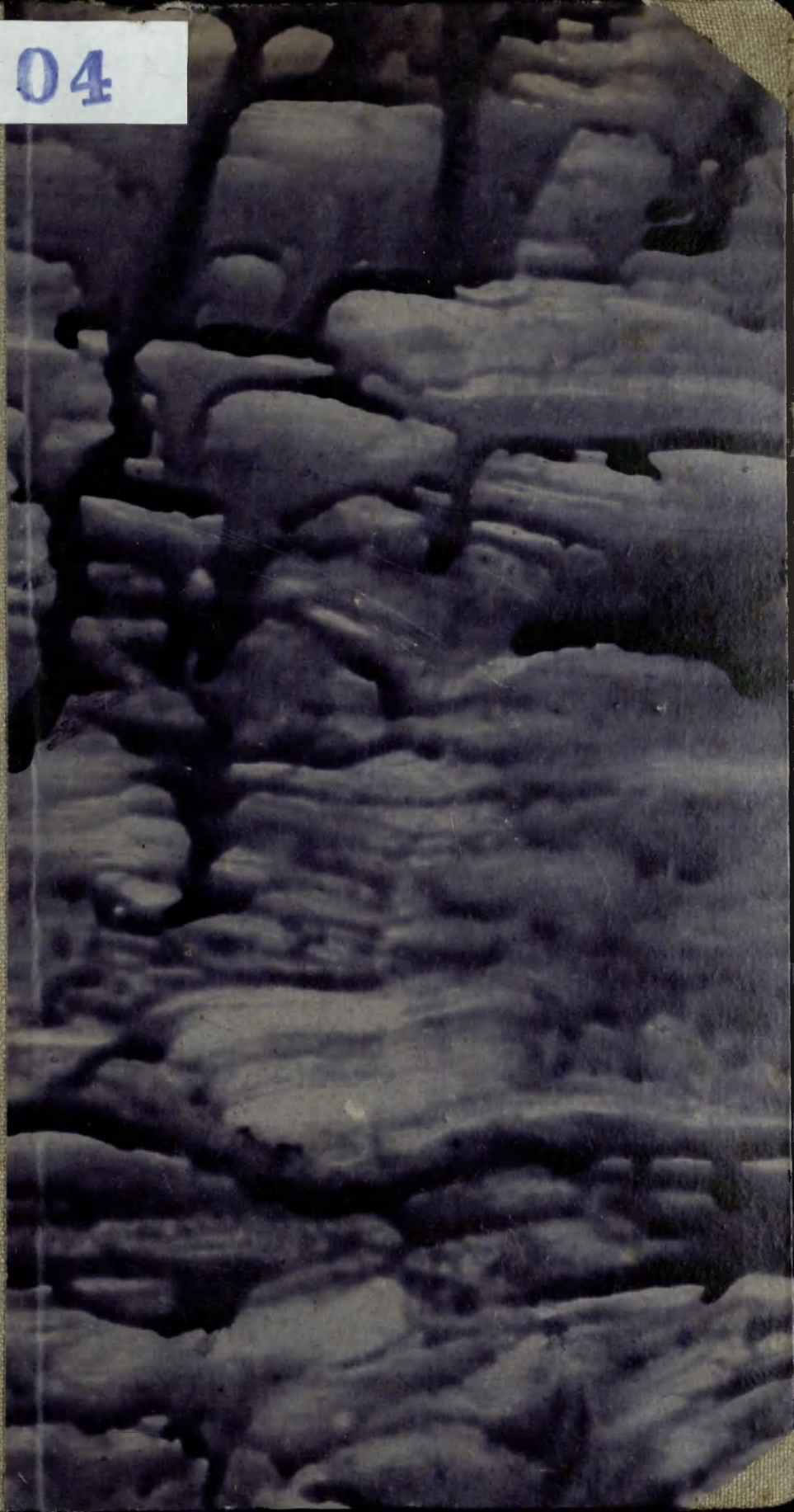

1004

1004

1000
1000
1000
1000
1000

BIBLIOTEKA
Nr ~~20~~
Pol. Tow. Ekonomistów

CSN

~~220~~

— — — — 4 m. pol.
m. 1887 — — — 1.00 Rs
er 1913 — — — 2.50 Rs
g 1918 — — — 20.00 M
anz. 22 — — — 25.00

~~20~~

O CYGANACH.

**WIADOMOŚĆ HISTORYCZNA,
CZYTANA NA POSIEDZENIU PUBLICZNYM**

CESARSKIEGO

UNIWERSYTETU WILEŃSKIEGO,

dnia 30 czerwca 1824 roku,

P R Z E Z

IGNACEGO DANIŁOWICZA P. P. Z.

**z dodaniem wyrazów i wzorów odrain gram-
matycznych języka tego narodu.**

WILNO. W DRUKARNI A. MARCINOWSKIEGO.

1 8 2 4.

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 22 69-78-773

Wa5150447

<http://rcin.org>

Dozwala się drukować pod tym warunkiem, aby po wydrukowaniu nie pierwsi zaczęto wydawać, aż będą złożone w Komitecie Cenzury egzemplarze tej książki: jeden dla tego Komitetu, dwa dla Departamentu Ministerjum oświecenia, dwa egzemplarze dla CESARSKIEJ Publicznej Biblioteki, jeden dla CESARSKIEJ Akademii nauk, i jeden dla Biblioteki Uniwersytetu abowskiego. Dan Wilno dnia 16 października 1824 roku.

Rad. Kol. Ad. Uniw. Cenz. Symon Zukowski.

1004

O C Y G A N A C H.

Ród cygański z każdego względu szczególniejsze wystawuje nam zjawisko : bądź że chcemy go uważać w mieszkaniach , zabawach , i ucztach , bądź w fiziognomii twarzy , bądź w języku , charakterze , obyczajach , i zwyczajach samych ; wszystko w nim jest różne ; a co dziwniejsza , bieg czasu , klima , i ciągle odmienne przykłady , mały dotąd wpływ wywierały na rzeczonych przybyszów. Od czterech z górą wieków tułający się po świecie , spostrzegani na południu , północy , wschodzie , i zachodzie , między dzikimi i ucywilizowanemi , leniwemi a pracowitemi ludami ; zawsze i wszędy są cyganami , jakimi ich byli naddziady. Afryka czarniejszemi , a Europa nie czyni ich bielszemi ; w Hiszpanii nie uczą się lenistwa , a w Niemczech pracowitości ; dalecy od czci Mahometa w Turcyi , nie więcey w Polsce są chrześcianami , przykłady stałych siedlisk , i usilności rządów nie zdołały ich odwieść od koczowni-

czego życia. Szczegóły te, wzniecając w nas podziwienie, obudzają razem politowanie, połączone z niesmakiem.

Zaden z wędrownych ludów nie jest cyganom zupełnie podobny. Hebrayczyk nawet, równie rozproszony, gnuśny i niemający oyczyzny, a ślepo do obyczajów, celebujących jego naddziadów, przykuty, w tem jest odmienny, że ukazuje rodzinną ziemię, i sposób rozsypania się po świecie. Przyczyn krępujących Izraelczyka do odwiecznych zwyczajów i nałogów, naybliżey w jego religii szukać należy, która stałemi i piśmiennemi obładowana prawidłami, zawsze i wszędzie prowadzi żydów po ścieżce, przez naddziadów ubitey, a ze swey natury nie tylko ich strzeże od zmieszania się z obcemi ludami; lecz nadto we wszystkich zdarzeniach do samych izraelskich odciągając wzorów, tamuje wolność i sposobność odrodzenia się. Prócz religii szukano jeszcze przyczyn uporu żydów, nawet przy mniey istotnych nałogach, w pochodzeniu ich ze wschodnich krajów; a to z cyganami im wspólne, dodane do sposobu obchodzenia się z ostatnimi w Europie, jest po części zdolne wyjaśnić tak zadziwiające gnuśności cygańskiej zjawisko.

Dzikim ludom, a mianowicie wschodnim, właściwa, przywiązywać się niewolniczo do przestarzałych nałogów. Każdy obyczaj i wyobrażenie, raz między niemi górę biorące, jakkolwiek szkodliwe lub śmieszne, trwa niezmiennie; skłonność każda, raz wkorzeniona, po latach tysiącu przemaga. Wszelkie nowości trudno jest w nich zaszcześcić: bo każde od dawnego zboczenie, łatwo spostrzeżone i zgromione bywa. Chcący cokolwiek przekształcić, do przemocy lub podstępu się uciekać, albo z okoliczności korzystać musieli. Użył podeyścia Machomet, nim orężem stronników zhołdował. Zna dawno szkła użycie chińczyk, dwór nie dziś mechanicznych zegarów używa; a przecie dotąd okna wieśniaka są z konchy ostrygi, a woda lub ogień czas jemu wymierza.

Cygan, wschodu potomek, z grubym pojęciem, przykuty do odziedziczonych nałogów, dostawszy się do Europy, nabożnem kłamstwem łudząc łatwowiernych, wyjednywał paszporta na swobodną wędrówkę. Głód zmuszał do żebractwa lub wróżby; a czego te nie dokazały, kradzież pomogła. Wzrastające szkody, i muożące się skargi poddanych, ocuciły rządy do karania cyganów. Gdy przykłady powieszonych nie

poprawowały innych, i przekonano się o złych nałogach, nie w pojedynczych osobach, lecz w całej rozpostartej massie, samem wypędzeniem z kraju wykorzeńić je chciano. Chwyciwszy się tychże gwałtownych środków sąsiedne ludy, wszędy prześladowanie szerzyły. Groźne prawa zapowiedziały: przęzierz, szubienice, lub bannicyą, wszelkie z cygaństwem mającym stosunki. Ród ten, dla cierpień żyjący, widząc ze wstrętem i grozą w niemieckich obławach, własne żony z niemowlętą, naksztąft srogicy ustrzeliwane wilczycy, jeśli się nie odlał rozpacz, i śmierci za dobrodzieystwo nie uznał: tedy już w rodzinney ziemi żyć odosobnionym nawykły; tem więcey w Europie stał się odludnym lesistych stepow mieszkańcem. Nayskrytsze lochy i tajniki, wszelakie z nim związki i sposobność cywilizacyi przerwały, i w tem większą podawały ohydę, już i tak z powodu nieoświeccenia, przesądów, złych nałogów, koloru twarzy, i sposobu odmiennego przekarmienia się, pogardzanych. Przez to także wybadanie ich początku, rodzinney ziemi, i czasu zjawienia się w Europie, kamieniowi filozoficznemu podobne, od lat dwustu bezskutecznie zajmujące różnych krajów literatów, niepodobnem,

a przynajmniej trudem do odkrycia ukazało się. Polscy literaci poślednimi byź nie chcieli.

Usuwa wyludzone cygańskiem kłamstwem mniemania o nich polakow Przyłuski (1), a natchowawszy pogardą, przygotował drogę późniejszym ustawom, wywołanie zalecającym. Herbut i Sczerbic same ustawy przywodzą (2). Naruszewicz wiele przypuszczeniom, a wiecey nietrafney etymologii zawierzający, zawczesne zjawienie się ludu w Europie przypuszcza, gdy Jacygów, Jazygów, Jacyganów, Jadzwingów, przodkami ich mieni, oparty na odpowiedzi *jacygan*, zapytywanego cygana; i na tem, iż leśista i wyludniona prowincya Podlaska, bezpieczniejszy nowym przybyszom zaręczała przytułek (3). Niezagłębiający się w obadania histo-

(1) *Leges seu statuta ac privilegia Regni Poloniae omnia, etc. ab. Jacobo Prilusio* (anno 1553 Cracoviae ad antrum draconis) Liber I. capite XIX. fol. 351.

(2) *Herbuta Statut koronny* i t. d. p. 564. O cyganiech. *Promptuarium Statutorum omnium et constitutionum Regni Poloniae per Paulum Sczerbic.* (Brunsbergae an. 1604 fol.) Part. I. p. 55.

(3) (Adama Naruszewicza) *Historya Narodu Polskiego od początku chrześcijaństwa* (Warszawa 1780—86 in 8vo) Tom IV. Xiega I. p. 85. w nocie.

ryczne Ostrowski, do tułaczów, żadney opieki praw mieć niemogących zalicza (4). Dotknęło się mistrzowskie pióro Czackiego tego ludu, a pragnąc przedrzeć zasłonę, jego początek, pierwsze zjawienie się, rozpostarcie po różnych stronach Europy, i przyczynę wędrówki, zakrywającą; rzuciło dotąd nieznanne światło na tych niezaprozonych gości, wzbudziło dawno pożądanym wyraz politowania. Rozprawa jego, przez Kołłątaja wielbiona, a do nieśmiertelnego o Litewskich i Polskich prawach wcielona dzieła, zgromadziła szczegóły, jakie nie łatwo gdziekolwiek spostrzeże czytelnik, dla polskich zaś cyganów jest jedynym zasitkiem (5). Wszakże nie zawsze z czystych źródeł czerpając swe wiadomości mąż uczony, dał się uwieść ulubioney myśli, Egipt za oyczyznę naznaczającej; niezdolał oznaczyć z pewnością epoki pierwszego zjawienia się, a złudzona myśl twierdzeniami odleglejszych od Polski pisarzy, daleko od

(4) Prawo Cywilne Narodu Polskiego przez X. *Teodora Ostrowskiego* S. P. (w Warszawie 1787 in 8.) Tom I. p. 57.

(5) O Litewskich i Polskich Prawach, o ich duchu, źródłach i t. d. przez *Tadeusza Czackiego*. (Warszawa 1809—801 in 4to) Tom I. p. 257 nota.

prawdy zbaczające przypuszczenia rozgłasza, tym skwapliwiej chwyta, im poważniejszem szerzone piorem. Nie tajna gieniuszowi Czackiego prawda, że nazwisko, przymioty ciała i duszy; odzież, zatrudnienia, obyczaje i zwyczaje, sposób życia, religijne wyobrażenia, a nianowicie język każdego ludu, historycznymi i chronologicznymi wsparte podaniami, nayniezawodniejsza bydz mogą skazówką rodzimey jego ziemi; nie mogła bydz osiągnioną, dla braku podobnego rodzaju dostrzeżeń. Pod temi uważając widokami lud cygański Grellmann nayzupełnieyszym dotąd przysłużył się dziełem (6), które, jeśli nie zawsze historycznymi i przekonywającymi poparte jest dowodami; pod względem zamożności spostrzeżeń z różnych stron przyzwanych; usunięcia bezzasadnych domysłów; z bogacenia dotąd ledwie nie jedynem słownikiem wielu cygańskich wyrażen (7);

(6) Historischer Versuch über die Zigeuner etc. von H. M. G. Grellmann (Göttingen 1787. in 8vo.) Stronie całego dzieła 558. Wyszło tłumaczenie francuzkie tego dziełka pod tytułem: *Essai historique sur les Tzigans par H. M. G. Grellmann.*

(7) Nie zbyt dawno ukazała się grammatyka wraz ze słownikiem cygańskim: *Romanî Cib das ist: Grammatik und Wörterbuch der Zigenner Sprache von Anton Ja-*

wskazania użytych środków dla uczynienia ludu korzystnem krajowi, w którym mu się podobało zamieszkać; opatrzenia przez rozmaitych krajów władze wydanemi im paszportami i przywilejami; słuszenie klassycznym zwane być może. Zbyt skróconą treść rzeczzonego dzieła bez najmniejszego na kraj polski względu, Lech ogłosił (8). Sądzę przeto, że dla cieniów Czackiego jakkolwiek zdziałam przysługę, gdy uczyniwszy bardziej szczegółowy pracy Grellmana wyciąg, wzbogacony polskimi i rossyjskimi prawami i pisarzami, będę w stanie sprostowania mimowolnych polskiego literata uchybień.

§. I. *Nazwiska ludu tego.*

Bądź z tajemnych powodów niewyjawienia pierwiastkowych dziejów, bądź z przypadkowych i mało znaczących okoliczności, kryjący istotne swe nazwisko lud cygański, za przybyciem do Europy, u różnych ludów odmienne o-

rosław *Puchmayer* Prag 1821 in 8 stron 58. Gdy *Puchmayer* dziesięć tylko tygodni, i to z kobietami i 12 letnim chłopcem cygańskim obcował dla wyuczenia się języka; trudno aby wszystkie jego spostrzeżenia trafne były.

(8) Pismo peryodyczne, wychodzące w Warszawie pod tytułem *Lech* Tom I. N. 7. roku 1823.

trzymał miana, tćm mniej obojętne dla chcącego wszędy go poznać i wysledzić, że zład dziwotworne o początku etymologie stworzono. Francya pierwszą o cyganach z Czech odebrawszy wiadomość: wyrazem (*Bohémiens*) uczciła (9), lubo i Saracenów nazwanie nie rzadkie (10). Zastyszał Niderlandczyk o pochodzie z bałwochwalezego Egiptu, i poganami (*Heydens*) nazwał (11); a jak z powierzchowney sądzący postawy Szwed, Duńczyk i pogranicznieszy morzu bałtyckiemu Niemiec, do *Taturów* uyrzał podobieństwo: tak obyczayniejszy Arab, brzydzący się zwyczajnem ich zatrudnieniem kradzieży, nazwiskiem rabusiów (*charami*) w obrzydzenie podawał (12). Szerzące się mniemanie o pochodzie ludu tego z Egiptu; *Gypsies*

(9) *Bonaventura Vulcanius de literis et lingua Getarum* (Lugd. Bat. 1597). Itali cingaros vocant, Galli *Bohemos*, quod indidem ex Bohemia prima illorum esset notitia — Zobacz też Bayla pod wyrazem *Bohémiens*.

(10) *Du Cange* pod wyrazem *Bohémiens*.

(11) *Gisberti Vcetiü selectae disputationes* P. II. (Ultraj. 1655) Disput. de Gentilismo p. 653.

(12) Nie *Raselcharami*, jak pisze *Carol Stephan* in *Dictionario histor-geographico poetico*. (Genevae 1664, 4) albowiem, *Ras*, lub *Res Elcharami*, jest u arabów nazwiskiem dowódcy cygańskiego.

w Anglii; *Gitanos* w Hiszpanii i Portugalii (13). *Pharao Népek* lud Faraona, w Węgrzech dawnych (14); *Jghju-pak* w Bośni; *Jegyupak* w Dalmacyi (15) utrwaliło im nazwisko. Pod imieniem *Ghasie* tańczącym przypatrywał się w Egypcie Niebuhr (16); a Georgis z Buharczykami *Djaii* na nich wołał (17). Mieszkaniec Damaszku i Trypolis *Nauwâra* za niemi wykrzykuje (18). Nayobszernicy upowszechnione, i jak się zdaje nayprawdziwsze, mnicy więcey w przechodzie wicków przekształcone nazwisko ich jest cygani. I tak *Tschinghenés* nazwano ich w Turcyi (19) i innych wschodnich stronach;

(13) *Swinburne Travels trough Spain*, (Lond. 1779, 4.) p. 229.

(14) *Anzeigen aus den sämmtlichen kaj. könig. Erbländern*. (Wien 1775, 4) Seit. 176 Fünfter Jahrgang.

(15) Słownik *Lindego* pod wyrazem *Cygan*.

(16) *Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien*. Erster Band (Kopenhag 1774, 4.) Seit. 183.

(17) *Georgis* Beschreibung aller Völker des Russischen Reichs. (St. Petersburg. 1776, 4.) str. 146.

(18) *Niebuhr's*, Von den verschiedenen Nationen des türkischen Reichs; im deutschen Museum Jahrg. 1784. jul. str. 21.

(19) *Niebuhr* im deut. Mus. Jahr. 1784 Jul. str. 20. *Peyssonel* observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité le bords du Danube

Tzigany w Węgrzech i wo Włoszech (20), *Zigeuner* w Niemczech; *Cyganis* w Mołdawii i Wołoszczyźnie (21) *Цыганы* w Rosyi. Łacińskie średnich wieków nazwanie *Cingarus*, pisarze polscy wyrazem *Philistei* zastąpili (22). Czesi *Romani* lub *Rom* ich zowią (23), dla tego, że sam ten lud tak siebie mianuje. Nie zbyt zasadne zdaje się twierdzenie Kelpiusa, aby między sobą *Morre* nazywali się (24), albowiem Sulzer spostrzegł, że ten wyraz nie naród, lecz znak wołania siebie oznacza (25). Nowogrecy *Athinganami* ich mianują (26).

(Paris 1765, 4.) pag. 109. Także *Salomon gegenwärtiger Staat des turkischen Reichs* (Altona 1748, 4.) Th. I. str. 319.

(20) *Anzeigen aus den kaiserl. königl. Erbländern*, 5ter Jahrg. s. 181.

(21) *Carrq Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (à Jassy 1777, 8) p. 170.

(22) *Przyłuski*, Statuta Reg. Pol. p. 351, i *Promptuarium statutorum Regni Poloniae, per Paul Szczerbic* (Brunsbürgae, 1604. fol.) Part. I. p. 55. Ztąd podobno nasze przysłowie: wyrwał się jak Filistyn z konopi.

(23) *Grammatyka Cygańskiego języka: Romani Cib.*

(24) *Martin Kelpius in natalib. Saxon. Transilvaniae cap. II, §. 14. not. C.*

(25) *Sulzer Geschichte des transalpinischen Daciens* (Wien 1781) 2ter Band. s. 137.

(26) *Casp, Peucer de divinatione* (Wittemb. 1560, 8.) p.

§. II. Kraje w których dziś spostrzegani.

Po całym świecie, prócz może Ameryki, roz-ypany lud cygański, już przed wiekami tułał się po Azyi, rozbijał w Afryce (27), a Europę nakształt szarańczy zalewał. Anglia od Henryka VIII (r. 1531) (28) i Elżbiety (r. 1563) ich prześladująca (29), do dziś dnia nie małą obcymuje liczbę (30), która jeszcze przed laty 50 bezprzykładnem zuchwalstwem szubienicą poskromionem, groziła spaleniem miasta Northampton, za nieoswobodzenie z wzięcia jednego ze schwytyanych współbraci (31). Tę jedynie

160. Vagatur hic inde genus quoddam impostorum quos recentes Graeci *Athinganes*, nos *Zigeunos* appellamus.

(27) *Leo Africanus* w dziele *Histoire naturelle des Indes et Terre ferme de la grand Mer ocean.* p. 527 mówi: że kupcy z Agadés, dla zabezpieczenia się od napadów Cygańskich, otaczać muszą swe karawany zbrojną gromadą najętych niewolników.

(28) *Salmon gegenwärtiger Staat des türkischen Reichs.* Erst. Th. s. 320. przytacza ustawę angielskiego króla Henryka VIII, w przeciągu miesiąca wroźbitów tych wypędzić zalecającą, z karą 40 funtów szterlingow na tego, któryby ich do kraju wwoził.

(29) Tenże *Salmon* pod r. 1563.

(30) *Salmon* w powyższem dziele p. 321 i *Reisen eines Deutschen in England im Jahr 1762.* (Berlin 1763, 8.) str. 5.

(31) Z doniesien Pana D. *Place* z Londynu r. 1733.

dziś tam mają ostrożność, że w miastach większych nigdy gromadnie, lecz pojedynczo się ukazują. W Hiszpanii, mianowicie ołudniowcy, niezmierna ilość, straszną staje się przez rozboje i morderstwa, tak na odleglejszych od miast i wsi gościńcach, jako wioskach do lasów zbliżonych (32). Przesadził niechybnie Swinburne liczbę, zapowiedziawszy najstraszniejszą Hiszpanii klęskę w jedynasto milionowej ludności, przez wygnanie cyganów (33), a za nadto niską ilość na 40,000 głów Twiss przypuszcza (34). Więcej pojedynczo tułający się pò *Francyi*, troskliwie się kryją, aby policyi nie zostali ofiarą. Znacznie atoli *Alsacyi*, a mianowicie *Lotaryngii* zaludniają lasy, i mimo łagodniejszego z sobą tam obchodzenia się, przepełniają więzienia. Rozsiani po Włoszech, Sycylii, i Sardynii, państwo Papieskie, dla nieczułości gnuśnej policyi, i głośney zabobonności łatwowiernego ludu, wróźbitom cygańskim nay-

(32) *Philipp Thickness* Reisen durch Frankreich und einen Theil von Catalonien. s. 162.

(33) *Swinburne's Travels through Spain in the Years 1775, 76* (Lond. 1779. 4). p. 231.

(34) *Voyage en Portugal et en Espagne par Rich. Twiss* traduit de l'Anglois ch. 27. p. 204. W Murcyi, około Kordowy, Kadyxu, i Ronda, naywięcej ich się błaka.

obfitsze obiecujących plony; za główne obrali gniazdo. Powszechne prawo we Włoszech, nad trzy dni dłużej na jednem miejscu przebywać cyganowi broniące, zmuszając go do kołowania po kraju, tem szkodliwszem czyni (35).

Niesłychaną rzadkością w Szwaycaryi, Niderlandach i Brunswiku, będący cygan, jeśli się wemknął do jakiej wioski, nabawiwszy przestachem grające dzieci, zaraz przez policyą schwycony, znowu niewidomym się staje. Nad Renem atoli i w Wittembergskim niezbyt dawno użyto wojska na wytępienie szkodliwej tłuszczy. W żadnem z północnych krajów a nawet zimniejszem Europy, nie są osobliwym zjawiskiem. Strony lesistej mało zaludnionej, i niezbyt prześladowaniem ich zajętej Litwy, ulubionem cyganów stały się mieszkaniem; w dobrach zaś Radziwiłłowskich około Mira, naczelnym obrali przytułek: bo przezorny dziedzic, korzystając z ich zwyczaju zapuszczania w odleglejsze strony dla zdobyczy zagonów, zaręczywszy własną opiekę, tem samem swoich pod-

(35) Wiadomości rzeczzone podał jeden uczoney, długo we Włoszech przebywający. Zobacz też *Swinburnes Travels in the two Sicilies, in the Years 1777-80.* (Lond. 1783, 4).

danych od szkód z ich strony zasłaniał. Kurlandya nie muiey liczne ma koczowiska.

Przepełniona niegdyś z prześladowącej Korony naciśnionym ludem cygańskim prowincya podlaska, silnie dotknięta została konstytucyą 1578 za współnictwo *Bannicyi*, na czyjekolwiek doniesienie poczytującą obywatelowi, niewyganianie z majątków własnych ludu tego, bo z dóbr do dóbr z niewypowiedzianą szybkością przenoszące się nocą cygaństwo, każdego winnym występku tego czyniło, i oszczercze donoszenia mnożyło; na usilne więc województwa tego przedstawienia, od rzeczoney konstytucyi uwolnione r. 1607 (36). Rząd pruski rzadszymi ich uczynił w tamtych stronach. Mimo tego do dziś dnia na Podlasiu w dobrach Radziwiłłowskich postrzegani bywają.

Co do Rossyi, naywiększy fałsz rozniosły pisma niemieckie, przez wymyślenie, żadnego gruntu

(36) Vol. Legum T. 2. f. 972, tit. Cygani i T. 2. f. 1618 tit. o Pozwach complicitum Bannitorum.— O bytności w Kurlandyi przeświadcza Ukaz Rządowy do wszystkich władz miejscowych r. 1805 d. 25 aprilis wydany, aby tułactwo ludu tego ukracaly, i osadzaly w dobrach skarbowych. *Neander Auszug aus d. in Kurlandischen Gouvernement erfundene manifesten ukasen etc.* (Mitau 1807 in 8vo.) Zweite Fortsetzung s. 314.

niemające, że IMPERATOROWA KATARZYNA II, z odstepowanego xięstwa Holsztyńskiego, wiele licnych gromad cygańskich, do jakoweys prowincyi państw swoich przeniosła (57); wszakże dowod bytności cyganów w kraju, czerpać można z Ukazu 1759 aug. 13. broniącego im już przystępu do Petersburga i okolic; tudzież ze świczých 1803 junii 17; 1809 april. 20, i 1811 sep. 28 ukazów. względem urzędzenia tychże wydanych. Zaden atoli statysta liczby ich w Rossyi, Polsce i Litwie podać jeszcze nie umiał (58).

Naczelnego atoli dotąd ich siedliska w krajach wschodnio - południowych Europy szukać wypada. Nie mamy przyczyny uważania za przesadzone liczb 50,000 głów na Węgry (59); 36,000

(57) Zobaczyć *Berlinische Monatsschrift herausgegeben von Gedike und Biester*. Jahr 1753 sep. s. 216. Zapewniał też o tem autora Holsztyńczyk, później w Göttinge żyjący.

(58) Upada więc Grellmanna twierdzenie, jakoby żaden Rossyjanin nigdy żadnego nie widział Cygana w obszerném Imperium.

(59) O Węgierskich Cyganach dają wiadomość *Jacob Tolli Epistolae itinerariae per C. H. Henninium* (Amst. 1700, 4.) Epist. V. p. 201. *Bruckmann* in der *Breslauer Samlungen von Natur und Medicingeschichten*, Jahrg. 1725 art. 7. s. 69. *Encyclop.* Edit. de Neuf-Chatel Tom XI. p. 1012.

na ziemię Siedmiogrodzką (40); 5,000 na Temeswarski Bannat (41); w Bukowinie przed r. 1782, oprócz 800 cyganów, w stałe poddaństwo dziedziców i klasztorów zapisanych; 842 rodziny koczowało (42). Któż zdoła policzyć rojami napotykanie cyganstwo w całej austriackiej słowiańszczyźnie? Zwyczajem wołoskim (43) i moldawskim (44) pod względem właścicieli podzielonych cyganów, *Xiqzęcych*, na kilka

(40) *Zingari* quando in Transilvania advolarint, in obscuro est, nulli vero ignotum, eos *araneorum* instar Transilvania perreptare. *Joseph Benkö* Transsilvania (Windob. 1778, 8.) T. I. §. 167. p. 501. Conf. *Kelp* in natalib. Saxon. Transil. Cap. II, §. 14. Liczbę autor miał sobie w listach prywatnych nadesłaną.

(41) *Griselini* liczbę tę wypisał z popisów ludności w Temeswar będących. Zayrzeć można do dzieła: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesuarer Banats* (Wien 1780, 4.) Ers. 1h. 6ter Brief.

(42) *Doniesienie v. Zach's* u *Cromego*: über die Grösse und Bevölkerung der europäischen Staaten, (Leipzig, 1755, 8). s. 437.

(43) *Sulzer* Geschichte des transalpinischen Daciens 2ter Bd. s. 135, 146. *Carra* Histoire de la Moldavie et de la Valachie p. 186. *Peyssonnel*, Obser. hist. et geograph. p. 111.

(44) Beschreibung der Moldau 2ter Theil; w magazynie *P. Busehing* T. IV. p. 85.

tysięcy liczy Sulzer; *Bojarskich* zaś do kilkudziesiąt łatwo można podnieść. Bessarabia, Tartarya cała, Bulgaria, Grecya, i Romania zasypiane cyganami (45), moc ogromną Konstantynopolowi dostarczają (46). O ilości zaś w całym państwie tureckim wnieść można z wybranego w roku 1776 haraczu czyli pogłównego od cyganów podatku 2690 kies, czyli milion trzykroć czterdzieści pięć piastrów tureckich (47), lubo w tej liczbie nie jeden żyd i chrześcianin mógł być zajęty. Te wiadomości dają przez przybliżenie przynajmniej oszacować ilość cygańskiego ludu po Europie rozszanego.

§. III. *Pierwiastkowe ukazanie się w Europie.*

Nie umieją oznaczyć z pewnością dzieje: zkad wyszli cygani? gdzie, i kiedy pierwiastkowie zjawili się w Europie? Zbliżenie wielolicznych kronik, zaledwie jakieś dać może światelko. Spostrzeżeni r. 1417 w Węgrzech, Mołdawii i

(45) *Peyssonnel* w dziele wyżej wymienionem. Także *Neueröffnete ottomanische Pforte* (Augsb. 1700 fol.) 1er Th. s. 113. *Salmon gegenwärt. Staat des türkisch. Reichs* 1er Th. s. 321.

(46) *Türkischer Schauplatz* (Hamburg 1683 fol.) Nom. 106.

(47) Zobacz *Osmanischer Finanz Etat vom Jah. 1776* in *Hern. Hofr. Schlözers Briefwechsel* Hef. XXXII. s. 126.

Włoszczyźnie (48); przeznaczeniem, jak powiadali, pędzeni, z niewymówną szybkością w tymże roku nad morzem bałtyckiem ukazali się Niemcom (49), w następnym zaraz dotarłszy Szwajcaryi (50), ledwie nie przez wszystkich niemieckich już wspomniani kronikarzy (51); zwiedzili r. 1422 włoskie miasta (52), pod pozorem

(48) Z Węgier podobno rozszypali się Cygani po całej Europie: *Certe primum omnium in Moldavia, Valachia, ac Hungaria circiter annum 1417 visi sunt, isthincque in alias Europae ditiones propagati. Georg. Pray. Annales Regum Hungariae P. IV, p. 275. Griselin Historia Bannatu Temeswar s. 212.*

(49) *Hermannii Corneri* chronicon ad ann. 1417, in *Jo. Ge. Eccardi Corpore historico medio aevi* T. II. Colum. 1225.— *Kranz Sächsische Chronik*. Buch II. cap. 2. s. 239. *Sebest Münster Cosmographie*, Buch 3. Kap. 5. s. 370.

(50) *Stumpf Schweitzer Chronik*. Buch 8. kap. 10. s. 425.

(51) Pod 1418 rokiem wspominają ich nazwisko *Stumpf* i *Guler* w Szwajcaryi; *Hedio Paralipomena ad Urspergum* p. 402. *Crusius* w rocznikach Szwabskich s. 345. *Szpangenberg* w Kronice Monsfeldskiej s. 357. *Zeilter* List 71. *Heidenreich* Kronika Lipska, str. 62, i t. d. Ustają więc Czackiego naszego względem r. 1417 wątpliwości, a razem upada mniemanie *Blacstona* i dalszych Anglików, że dopiero r. 1524 zaczęli być znani w Europie.

(52) *Lud. Ant. Muratori Annali d'Italia* Tom IX. p. 110. i Tom XVIII. *Rerum Italicar.*— *Chronic. di Bologna*, pod

złożenia hołdu głowie chrześcijaństwa. Paryż z podziwieniem pospólstwa r. 1427 pod nazwaniem Bohemów przebiegli (53), i powtórnie ku Niemcom zwrócić kroki musieli, gdy Aventinus rok 1439 za termin pierwszego ich tam zjawienia się wymienia. Już samo obala Muratorego domniemanie, o napływanu z Włoch w niemieckie krainy (54), a tem bardziej niszczy Majolego wniosek, dopiero po prześladowaniu w Hiszpanii (r. 1492) w północne prowadzącego ich strony (55). Zeby gdziekolwiek wcześniej nad r. 1417 ukazać się mogli w Europie, żadnego na to nie ma zaspakajającego dowodu. Z powietrza uchwycił Echard (56),

r. 1422; także w Tomie XIX. *Chronicon Forliviense* pod tymże rokiem.

- (53) Kiedy raz pierwszy we Francyi i Hiszpanii ukazali się nie wiadomo: naywcześniejsza data co do Francyi jest r. 1427. *Pasquier Recherches de la France* L. IV. ch. 12. p. 361. Nazwisko Bohemów przyświadcza, że z Czech tam przyciągnęli.
- (54) *Annali d'Italia* To. IX. p. 110. Nie wiedział Muratory, że lat 5 wprzód wspominali już o nich Niemieccy kronikarze.
- (55) *Simon Maioli Dierum canicularium* To. III. collog. 2. p. 631. Toż twierdził *Mart Szentivany Diss Horographie* IV. p. 227.
- (56) *Johann. Ge. Eccardi dissert. de usu et praestantia studii etimologici in historia* Cap. I. *Cingaros primum*

niespostrzeżony przez Czackiego domysł, Polskę za najdawniejszy kraj ich pobytu naznaczający (57); bo Münster na którym się wspiera, nic o tém nie wie, a konstytucya 1624 (58) niepłonną bydź może skazówką o napłynieniu z Wołoszczyzny w nasze strony (59). Nie umie otworzyć zdania swego Czacki: czyli wyrazy przywileju (r. 1256) Bolesława Wstydlivego w Nakielskim *et advenae qui vulgariter szalassi vocantur, a servitute exactionis liberantur*, o Cyganach rozumiane bydź mają. Lecz skoro u nas nigdy pod tem imieniem nie byli znani, zawsze Cyganami lub Filistynami nazywani, a pierwszą zmiawkę roku 1501 spostrze-

in Poloniam trajecisse, ex ipsorum apud Münsterum relatione conicio; postea Walachiae Transilvaniaeque sese infuderunt.

- (57) Czacki o Lit. i Pol. Praw. T. I. p. 237 twierdzi jako zadnego niezna pisarza, coby Polskę naznaczał za pierwszostkowy ich pobyt.
- (58) Vol. Leg. T. 3. f. 468 mówiąca razem o waleśających się w Polsce *Serbach* i *Wolochach* z Cyganami; tegoż jest zdania Czacki l. c. p. 238.
- (59) Z wielkiem prawdopodobieństwem Wołochy i Mołdawię, a mianowicie Dacyę, za miejsce pierwszego wylądowania naznaczają pisarze: *Sulzer Beschreibung des transalpinischen Daciens*, Ba. 2. s. 143, i *Pray Ann. d. Kenig Hung. l. c.*

gamy; gdy i w Wołoszczyźnie przed r. 1417 niewidziani; rozumiałbym, że tam jest mowa o innej jakiej, może Tatarskiej wędrującej hordzie, lub, że i sam przywilej nie nosi na sobie cech prawdy.

Wszyscy dzisiejsi uczeni, kraje Tureckie z Awentinem (60) za pierwsze wylądowania miejsce tém chętniej przyymują, że tam w początkach i dotąd nayliczniej rozgnieżdżeni, łatwo zalewać mogli Europę. A jeśli godzi się zawieżyć powieściom błąkających się (roku 1422) po Włoszech, jakoby rok piąty od momentu wstąpienia na ziemię europejską, tedy nie wczesniej nad rok 1417 do Turcyi wylądować mogli (61).

Bez żadnego połączenia, pojedynczemi napływający hordami, pod przewodnictwem mniemanych książąt lub królów (62), w znacznej liczbie bydź musieli, gdy wciągającą do Szwajcaryi hordę na 14,000 z kobietami i dziećmi

(60) *Aventin Annalen* xię. 8 kar. 418.

(61) *Muratori Scriptores rerum Italicar.* T. XVIII ad ann. 1422. *Quando coloro arrivarano in Bologna erano andati cinque anni pel mondo.*

(62) Królowie rzeczeni bydź mieli z Egiptu, jak donoszą *Kranz Sachsische Chronik* II. Buch kap. 2. *Munster Cosmographie* Buch 3. kap. 5. *Stumpf, i Guler.*

szacowano (63); nad morzem bałtyckim po sto lub trzysta mężczyzn widywano w gromadach (64). Całe bogactwo ze znanych dziś sprzętów i w niczem nie lepszej odzieży złożone, przewozili na koniach, mułach, lub osłach, czasami psów, bądź do polowania, bądź przewożenia używanych, spostrzegano (65).

§. IV. *Za kogo siebie udawali, i paszporta.*

Chęć zjednania ufności, politowania, i dobrego przyjęcia, odrazu ich skłoniła do bezczelnego udawania siebie za plemie Egipskie w religijnych pielgrzymujące widokach; lecz nigdzie w kleceni sprzecznych fałszów zgodzić się nie mogli (66). Zmazanie przez pokutę odszczepieństwą przodków od wiary Chrystusa (67); zmu-

(63) *Stumpf* l. c. p. 425. Wątpi o tej ilości Tomasiusz, na całe Niemcy tyle przeznaczający.

(64) *Herman Corner* chron. in *Eccard*, corpus historicor medii aevi T. II. colu. 1225. Horda we Włoszech tulająca się składała ze stu ludzi; Paryż przebiegająca 120 liczyła.

(65) *Kranz*, *Munster*, i *Stumpf* w dzielach wyżej przywiedzionych.

(66) Jedni tylko przybywający do Forli r. 1422 czynili wyjątek, bo o nich wzmiankuje *chronicon Forliviense*. aliqui dicebant, quod erant de India. *Muratori* Script. Rer. Italicar. Tom XIX. p. 890.

(67) *Herik. Corneri* chron. u *Ekkarda* in corpore histo. med.

szanie do tułactwa przez drapieżne króla węgierskiego postępkami, oyczyzną ich władającego (68); nakazanie przez samego Boga wędrowni, spuszczać nieplodność na rodzinną ziemię; kara za grzechy naddziałów, wzbraniających się przyjąć do Egiptu dzieciątka *Jezus* od Heroda prześladowanego (69), były zwyczajne piosnki, któremi o litość i jałmużnę żebrali, a nacyzęściey lud gromadnie z kościołów wychodzący, wróżbą i różnym oszukaństwem łudzili. Zgładziwszy siedmio-letnią pokutę winy, wrócić do oyczyzny, i nieskażony wieść mieli żywot. Szanowano z mieysc świętych przybywających pielgrzymów, biada temu, coby się krzywdzić ich odważył (70), wszelkie wykroczenia łatwo

aevi T. II. col. 1225. *Kranz* Sächsische chron. 11tes Buch. kap. 2. Blat 239. *Münster* Cosmogra. Buch 3. kap. 5. Seit 370. *Stumpf*. Buch 8. kap. 10. Blat. 425. *Guler* Bl 156. *Cordova* s. 408. *Pasquier* Recherches de la France L. IV. p. 361.

(68) *Muratorii* Scriptores rer. Italicar To. XVIII. ad anno 1422.

(69) *Andreas Presbyter* in Diar sexennali u *Offeliusza*. l. c. p. 21. *Aventin* Buch 8. Blat. 418. *Wurstisen* Basler chronik B 4. s. 240.

(70) *Aventinus* l. c. z niechęcią odzywa się: że dotąd świat ślepy, chce bydz oszukiwanem, ma ich za świętych, i mniema że krzywdzący onych niewart żadnego szczę-

przebaczone i usprawiedliwiane. Monarchowie nawet nie mogli odmówić paszportów, lub protekcyjnych listów pokutującym grzesznikom, na mocy których wstęp wszędy otwarty, a nawet w pałacach prałatów i biskupów łaskawe przyjęcie; wieki złote przypomniały cyganom. Zygmunta Cesarza, już jako Rzymskiego, już jako Węgierskiego Króla paszporta nacyjęściey ukazywane (71), podobało się Laurentemu Polmi-reneusowi na Króla Polskiego przekształcić (72), a tak uwieść zawierającego mu Czackiego do twierdzenia, że nasz Zygmunt idącym do Niemiec dawał paszporta (73). Batorych w Sied-

ścia. Noch ist die Welt so blind, wil betrogen seyn, meynt sie sind beylig, wer ihu leids thut, der hab kein Glück etc.

- (71) *Her Corneri* chron. colum 1225 pod r. 1417, *Literas quoque promotorias Principum et praesertim Sigismundi Regis Romanorum, apud se ferebant, propter quas a civitatibus Principibus, Castris, Oppidies Episcopis et Prae-latis, ad quos declinabant, admissi sunt et humaniter tractati. Sam Munster* list taki oglądał w Eberbach; *Kranz Stumpf*, i *Guler* przyświadczają. *Muratori* Tom XVIII ad ann. 1417, mówi: *aveano un decreto del Re di Ungheria, che era Imperatore etc.*
- (72) *Laurentius Palmyrenus* u Cordowy s. 408, nie pomnając, że nasz Zygmunt I. dopiero r. 1507 panować począł.
- (73) Gdy Czacki o Lit. i Pols. Praw. T. I. p. 237. przy-

miogrodzie (74), a nawet papieskie listy widywane u nich bywały (75). Mogli sobie nie jeden taki dokument sfalszować, lecz wszystkie brać za zmyślone nie podobna z Fritschem (76),

wodzi Kordowy świadectwo, a sam nie mówi, iżby widział takowe paszporta, mniemam, że go Laurenty Palmyrenus w błąd mógł wprowadzić. Co o *Kranza* podobnem twierdzeniu trzymać, decydować nie umiem.

(74) *Toppeltin origines et occasio Transsilvan* p. 57. Quidam (Voyvoda) ipsorum (Cingarorum) custodit privilegia olim a Bathoriis Principibus ipsis collata. His, cautum esse aiunt, gravi poena eos subesse, qui innocentes iniuria afficiant. Francuzcy Cygani odwoływali się do starożytnych przywilejów przez królów tego państwa udzielonych. *Matth. Wehner Observationes practice* sub voce *Zigeuner*.

(75) *Crusius* s. 384. *Wurstisen* s. 240. *Guler* s. 156. Dozwalać miały swobodney po krajach chrześcijańskich, wędrowni, dopóki nie ukończy się czas pielgrzyski na lat siedem dozwolony.

(76) *Thomasius* wszystkie rzeczony listy i przywileje bierze za niewątpliwe; *Ahusverus Fritsch Diatribe historico politica de Zigenorum origine vita, et moribus*, membr. IV. wszystkie ma za zmyślone przez ten lud szalbierski; tém bardziej, że uręcza *Westphal*, jakoby ich własni rzenieślnicy fabrykowali pieczęci, i wyuczili się pisać podobnych przywilejów. *Piotr Frider. Minden, De Mandat.* Lib. 2. cap. 48. num. 7. przywodzi list taki niezgodny ze stylem kancelaryi; który nawet dozwalał im kradzieży i rozboju, a zasłaniał od pozywania, o to do Sądu. Mogli więc nie jeden sfalszować, ale nie wszystkie.

gdy sam Münster je oglądał, przyświadczają liczni kronikarze (77), a dotąd kopije niektórych posiadamy (78). Blisko pół wieku trwały czasy błogie dla Cyganów, nim się przekonano, że zamiast pokutujących pielgrzymów są stekiem szkodliwego łośrowstwa (79). Już nasz Przyłuski przestrzega ziomków. *Nam quod se conditione nescio cujus poenitentiae ex professo vagari asserant, plane mentiuntur, et quam veterem Adamum exuerint, in fidemque mediatoris Christi sint erecti, praeterque ad bona opera regenerati, vel Talpae vident* (80).

(77) Liczne ustawy niemieckie zakazują Xiążętom, wydawania listów protekcyjnych, co samo przekonywa o ich udzielaniu. *Sammlung der Reichs-Abschiede*. Frank. am. Majn. 1747 To. II. s. 622, 623.

(78) Nizey przytoczymy przywilej Zygmunta Cesarza roku 1423, ile króla Węgierskiego, wydany wojewodzie cygańskiemu Władysławowi.

(79) Niechęć kończyć pielgrzymki, wymawiali się, że woyskowi drogę im przestępują, lub też ludzili lud, że coraz nowe napływać muszą gromady dla odwrócenia nieplodności od ulubioney oyczyzny przez pokutę. *Martin Delrio Disquisitionum magicar* T. II. L. IV. c. 3. qu. 5. p. 208.

(80) *Przyłuski* statuta p. 551. *de Vagis ac Philistheis*. Wiadać że w Polsce mieniąc się synami Adama do bezczynnego próżniactwa upoważnionemi siebie poczytywali, tak jak pierwszy oyciec.

Odtąd prześladowanie i wypędzania poczęte, jako złych skłonności i nałogów ludu. Gdy ich ziemia rodzinna, z postaci, zwyczajów, religii, języka, zatrudnień i t. d. zbadaną jedynie bydź może, te więc przedmioty, wyśledzenie oyczyzny poprzedzić muszą.

§. V. *Budowa fizyczna ciała.*

Jeśliby ukazanie się cyganów w Europie momentalnie przemijającym było zjawiskiem, odczytawszy zaiste przerażające ich opisy w dawnych dochowane kronikarzach, za nic innego, jak plemię czarnego Belzebuba wzięćbyśmy musieli (81). Bezstronny dzisiejszy dostrzegacz, znajdzie postawę i figurę cygana, ani zbyt olbrzymią lub karłowatą, dość proporcjonalnie ukształconą, zręczną i zwinną w obrótach (82):

(81) *Münster* w swojej *Cosmografii* s. 310. *Kranz* w kronice Saskiej tłómaczonej przez *Fabrę Soranus*, pod r. 1417: greuliche und schwarze Leute.

(82) Z pochwałą ich opisują: *Griselini* s. 199. *Anzeigen aus den K. K. Erbländern* 5ter Jahrg. s. 349. *Chandler Travels in Asia Minor* p. 159. *Swinburne* s. 230. Niektórzy podają w obrzydzenie ogromne niewiast piersi, tak że je na wzór Hottentotek w tył zarzucają dla karmienia na plecach zawieszzonego dziecięcia, nie chce temu dawać wiary: *Grellmann* l. c.

mianowicie gdy się na kradzież wyprawi z porwaną zdobyczą, za ledwie konno dościgniony bydlź może. Obok niewygod i nędzy, zdrowia nad podziw wytrwałego na wilgotne, spiekle, i mroźne naprzemian powietrze; słoneczne skwary do tyła ma upodobane cygan, iż nie zna przyjemiejszey rokoszy nad pieczenie się około ogniska (83). Otyłość przy nędzy niepodobna, ułomność wszelka zbyt rzadka. Płeć brunatno żółta, nie tyle z natury, we wszystkich klimatach jest niezmienna, jak raczey z obrzydliwej nieczystości, i skwarzenia przy ogniu lub w dymie w stłuszczone brudy zawiniętego niemowlęcia (84); u służących wojskowo w Austrii nie jest do rozpoznania. Oczy wielkie, czarne, nadzwyczaj żywe i charakterystyczne; długie hebanowego koloru włosy, chyba z przymusu strzyżone; zęby białe, świetnym połyskiem od skopconego odbijające ciała, nie raz stały się przedmiotem podziwienia i zazdrości Europejczyków (85).

(83) Anzeigen aus den K. K. Erbländern s. 351. *Hann Gedanken vom Stadt und Landbettoeln* s. 32.

(84) *Thomas* diss. de Cingaris §. 63. *Joh. Georg. Eccardi* Diss. de usu et praestant. stud. etimolo in historia (Helmst 1707 in 4.) Nro I. Anzeigen aus d. K. K. Erb. s. 351.

(85) Anzeigen aus d. K. K. Erbl. 5ter Jahrg s. 349.

§. VI. *Pokarmy i Napoje.*

Nie wiele czém różni się w pokarmach cygan między okrzesańszym zażyły ludem; przeciwnie koczujący w lasach, przekarmiwszy się cały tydzień odrobiną chleba, żebractwem lub kradzieżą zdobytą, a rzadko pod płomykiem w stosie rozżarzonego w lesie popiołu, sposobem o-ryentalnym upieczonym; w dni świąteczne z roskoszą pożywa każdego rodzaju zwierze, od Boga, jak mówi, nie ludzi ubite (86); za spalonem atoli w ogniu ze szczególniejszą ubiega się skwapliwością. Gotuje do obecnego użycia potrzebne, resztę w dymie lub na słońcu na przyszłość ususza (87). Sprzęt każdy *stołowy* za zbytkowy wędrowny cygan uważa, kuchenny z garnka, łyżki drewnianej, a czasami żelaznej patelni się składa. Woda wyłącznym napojem, piwo chyba uźebrane radzi spijają, gorzałka i upicie się szczęściem jedynem, nad którą sam tylko tytuń, przez kobiety i mężczyzny przekładany,

(86) Anzeigen aus den K. K. Erbländern 5ter Jahrgs. 286. Breslauer Samml. von Natur und Medicingeschichten, Sommerquartal 1725, wyrzucają im pożywanie zgniłego padła, a mianowicie koni w Węgrzech.

(87) *Griselini* Versuch politischen einer und natürlichen Gesch. des Temesw. Banats T. I. s. 201, przywodzi re-

paleniem a nawet jedzeniem spożywany, im mocniejszy, tém bardziej zachwyca (88). Zarzut kannibalskiego ludożerstwa, często cyganów obarczający, gruntownymi dowodami Grellmann usunął, i przekonał, że nawet dekreta w Węgrzech o to cyganów przekonywające, za nadto łatwowiernie korzystały z wyznania na torturach cygańskiego, w czasie zamieszek r. 1554 przez Jana Zapolya wzniesionych (89).

§. VII. *Odzież Cygańska.*

Komuż niewiadomo, że odzież żebrackiego tułacza, samem chyba ubóstwem i nędzą odznaczać się może? w jakim stroju pierwsi ukazał się cygan w Europie, w takim go dziś wszędy widzimy (90). Nie zerwie mu wichler kapelusza, a nowa koszula ramion nie potrze; w piękące mrozy obuwie ze szmat szeląga ko-

gestr potraw jakimi ma się brzydzić Cygan: *np.* Cybulę, Zwierzynę, Lampredy; co może ztąd raczy pochodzi, że tych rzeczy nie łatwo dostaje.

(88) Anzeigen aus d. K.K.Erb.5ter Jahrg. s. 228. *Martin Kelppe* Natales Saxon. Transil. Cap. II. §. 14. Quicquid lucrantur *Caupone* et amictui impendunt.

(89) Grellmann Viertes kapit. s. 49—60.

(90) *Stumpf* kronika szwajcarska kart. 425. *Kranz* in Saxoniam, xię. 2. roz. 2. kart. 270. mówi: że dowódcy jedynie lepiej ubrani byli, i wiele srebra i złota nosili.

sztować nie będzie. Raz wyżebraną łachmanę, w stałości kochający się mężczyzna wtedy chyba opuszcza, gdy sama opadnie, mycie jej lub naprawa, uciążliwą byłaby pracą (91). Lecz obok tego do zhytku cheiwy przepysznych strojów, na które zapracować nie jest jego rzeczą, zarwawszy okazalszą jakiego magnata szatę, natchmiast w niej świetnieć powinien, chociażby w niewypowiedzianej z resztą przykrycia zostawała sprzeczności. Na oszarpane brudy, bosy, narzuca złotem haftowane axamity w Węgrzech, i za coś wielkiego siebie poczytuje, gdy te są czerwonego koloru i węgierskiego kroju, chłopską swiętę chyba w ostatniey nosi potrzebie (92). Chcący wystąpić galowo, na wysłużoney koszu-

(91) *Von Windisch* Geographie des königreichs Ungarn, 1er Th, s. 49. Histoire de la Moldavie et de la Valachie p. 186. Anzcigen s. 310—313.

(92) *Mart. Kelpius* in natalibus Saxonum Trans. Ca. II. §. 14. quicquid lucrantur, cauponae et *Amictui* impendunt, qui ita sibi cohaerent, ut pileus puniceus, vestis item ex holoserico vel panno rubro satis, habeatur ornamenti, etiamsi caligarum et calceorum rimae et assuturæ vel Heraclito risum moveant. *Joseph Benkő Transil.* To I. p. 167. not. 2. Vestes gestant potissimum Hungaricas— vix tamen sub sole est natio hac superbior Magnatum et Nobilium amictu, postquam illis usus ejus exolevit, delectantur.

li, i dopuszczających do ciała promienia słoneczne kalesonach, czerwoną kamizelkę z galonami, i żółte meszty z ostrogami mieć powinien; wtedy wolnym ze spuszczone mi ku piersiom oczyma postępując krokiem, świat cały na swe usługi gotowym mniema (95).

Strój cyganek w niczem nie lepszy, od wicków bardzicy nieczystością odraża (94). Płucienna płachta, przez ramiona lub głowę rzucona na plecy, oszczędziwszy twardą pracę sposzycia, nagość ciała i rzeczy skradzione okrywa; lecz i mężczyznom strój właściwy, równie dla tych hermafroditów dogodny. Niemniej chciwe wykwiniejszey toalety, dziwotwor- nym zastanawiają dobozem. Choćby w koronko- wym kornecie, ujętym przez skronia czarnem axamitnem spięciem, z zausznicami ogromnemi, i pierścieniami na palcach, i obwieszoną szyją, postępuje bosa, i napół naga cyganka, za wielką siebie poczytując damę (95). Nietroszczą się

(93) v. *Windisch* Geographie des königreichs Ungarn Th. I, s. 49. Anzeigen aus den K. K. Erbl. s. 309—310.

(94) *Benkő* Transils. T. I. p. 504. *Angelus Roccha* in Biblioth. Vaticana, p. 364. *Vestibus immundi, et usu rerum foedi, praesertim foeminae*. Toż samo Kranz xięg. 2ga roz. 2. in Saxonia

(95) Berlinische monatsschrift Jahrg. 1783. St. 9, s. 217, mówi

bynaymniey odzieżą dzieci, do lat blisko dzie-
sięciu nago tancujących w krajach, w których
baczne oko Józefa Cesarza nie położyło tamy tej
gorszącej nieprzystoyności. Jedyiny może w dzie-
jach przykład szanowania odzieży w tem okazu-
ją, że w naywiększym zwady zapale, zrywają-
jący się do boju, na parę minut rozeym stano-
wią, dla zdjęcia łachmany, niewinnie w czasie
szarpaniny cierpieć mogącey.

§. VIII. *Mieszkania.*

Sposób mieszkania cygana, jest nieplonnym
dowodem zostawania ludu w ręku pierwiast-
kowej dzikiey natury. Jeśli wyłączymy szcu-
plą ilość w Hiszpanii w gospodach osiadłych;
w Węgrzech i Siedmiogrodzie zajętych rzemio-
stwą, a zatem nędzne posiadających chaty (96);

o ubiorach Rossyjskich cyganów. *Niebuhr Reisebes. nach Arab.* s. 184. *Swinburnes Travels in Spain*, p. 231.

(96) W Siedmiogrodzie czworakiego rodzaju są cygani; 1) *Mieyscy*, nayobyczaynieysi ze wszystkich, bawiący się muzyką, kowalstwem, ślósarstwem, tandeciarstwem, zamianą koni. 2) *Wymywający z piasku złoto*, naykorzystnieysi krajowi; 3) *Cygani ształasowi*. 4) i tak zwani *Egipsocy*, naybrudnieysi. i nayzawołani złodzieje, a bardziey jak powyżsi, wyrzutem rodu ludzkiego będący. W Węgrzech żadnych mieyskich nie ma cyganów.

a w Mołdawii i Wołoszczyźnie grunta dziedziczne uprawujących, w Litwie drobnym oddanych handlom, mianowicie kołmi w Mirze; reszta niepoymując wygod stałego zamieszkania, koczuje po lasach, szukając przytułku pod szałasami (*szater*), na koniach lub osłach przewożonemi (97), a w zimie kryje się po jaskiniach skał, zwalonych przy mieście kominach, lub podziemnych lochach, równo z ziemią darnią zakrytych. Takowe kryjówki, żadnemu światłu i powietrzu niedostępne, prócz ogniska na środku ustawnie rozpalonego, chronią ich od mrozów, i płaczą nieraz upędzające się za utajonemi obławy (98). Stołów, łóżek, ław, napróżno tam szukać. Na ziemi liściem przykrytey, rozciągniony i beczymny męzczyzna, około ogniska gnusnieje przez zimę, a gwałtowną nudotę świegotliwą gadatliwością osładza, tuż i przyrodzone odbywa potrzeby. Kobiety przyrządzają jedzenie, i o nie dla męża wystarać się

(97) *Philipp Thicknesses* Reisen durch Frankreich und einen Theil von Catalonien s. 162. *Salmon* Hist. oder der gegenwärtige Staat des türkischen Reichs Th. I s. 322. *Swinburne* Travels in the two Sicilies, p. 305.

(98) *Salmon* l. c. *Swinburne* l. c. *Griselini* Geschichte des Temeswarer Banats, Th. I s. 204.

w zimie powinny. Za zjawieniem się pierwiastkowej wiosny, opuściwszy łożysko, kołując po kraju, szybko unoszą się z wioski, w której szkodę jaką działali, lub przez zgromadzonych włościan, troskliwych o drób domowy, kołami z płotu przepędzani bywają (99). Lecz któżby wierzył, że mimo ostatecznej nędzy, chciwi sprzętów i naczyń srebrnych lub złotych, grosz ostatni na nie łożyć gotowi, a potem dni kilka przepędzić o głodzie mogą, byle takie rzeczy w upomniku nayoźniejszym zostawić mogli prawnikom (100).

§. IX. *Dorobki i zajęcia się Cygańskie.*

Gnuśna bezczynność, brak dotrwałości, a wstręt odwieczny od każdej, mianowicie przytwardszej pracy, nieodstępne ubóstwa i nędzy towarzyski, najmniej mozolne zatrudnienia cyganom nastęczać zwykły. Roboty kowalskie, a czasami słóarskie i mosiężne w Węgrzech, Mołdawii, Wołoszczyźnie, Siedmiogro-

(99) *Benkö* l. c. *Anzeigen* s. 295, 304.

(100) Zobacz pisma wyżej przywiedzione, i *Stumpf* schweizer Chronik Bla. 425. *Sy trugend vil Gold und Silber.* W jamach zakopywać sprzęty zwykli w ziemi pod ogniskiem, aby od skradzenia zasłonić.

dzie, Hiszpanii, Włoszech, Litwie, Turcyi, Azyi i Egipcie, odwiecznym i wyłącznym dorobku ich są źródłem (101), wszakże i tu grubsza, a zatem cięższa robota nie jest ich rzeczą. Cieniuchne podkowy, niezgrabne kółka i sprzążki, pieczętki, drable, -cwieki, igły, łańcużki, a czasami patelnie, głośnie w całej Polsce, noże cyganki, ulubionem na wschodzie i u nas są ich płodem. Spędzona cyganów tłuszczą, nie raz odlewała żelazne lub kamienne ołowiem obwiedzione kule, dla waleczników tureckich w fortecy oblężonych (102). Kamień zamiast kowadła, para obcęarów, młot, szrubstak, pilnik, i ręczny mieszek, są całym ruchomym warsztatem, pod gołym niebem rozkładanym (103); przy któ-

(101) *Swinburne Travels through Spain* p. 250. *Travels in the two Sicil* p. 305. *Breslauer Samlung* l. c. *Anzeigen* 5ter. Jahrg. s. 318. *Pcyssonel observations hist. et geogr.* p. 111. *Memoires sur la Valachie* par Mr. de *Bawr* (Francof et Leip. 1778) p. 48. *Niebuhr's Reisebeschreib* s. 153. *Bellon. hi erronea* (Zingani) per *Graeciam Aegyptum et reliquum turcarum dominium ferrariam artem exercent*. W Węgrzech jest przysłowie: *ile cyganów, tyle kowalów*.

(102) *Isthvanffi* historiarum L. XXII p. 453. Pod oblężeniem Crupy przez Mustafę Baszę Bosnii r. 1565, gdy turkom kul zabrakło, cygani kamiennych dostarczyli musieli.

(103) *Anzeigen aus. d. k. k. Erbl. 5ter Jahrga* s. 303, 318. *Gri-*

rym koniecznie siedzący z założonemi nogami obok żony ręcznym mieszkciem ogień rozdzymająca cygan, wtedy tylko momentalnie pracuje, gdy doymujący głód zmusi, i natychmiast po bliskich wioskach swój towar z całą swą czeredą roznosi. Handel, czyli filuterna zamiana koni, drugą dorobku cygańskiego będąca odnogą, nie raz ich wzbogacała w Węgrzech (104), wznieciła troskliwą obawę roku 1727 szwedzkiego seymu (105), w Hiszpanii pod nazwiskiem *Gitaneria* (106), a w Polsce *Cy-*

selini Geschichte des Tem. Banats s. 207. *Carra* histoire de la Moldavie et de la Valachie (a Jassy 1777) p. 186. *Sulzer*. Geschichte des transalpinis: Daciens 2ter Band. s. 145. *Bellonius* observa: Lib. II c. 41. Ipsimet carbones suos excoquant, et eos, ut intelleximus, qui ex *ericcae stipitibus et radicibus* parantur, ad ejusmodi opera omnium aptissimos esse censent; ferrum enim indurare creduntur.

(104) Zatrudnienie to od dawna ulubione cyganom wedle *Karanza* kroniki saskiej, z bogacilo w Debreczynie cygana imieniem Dawida, który po 60, lub 70 nayprzedniejszych krajowych utrzymując koni, już je nymował, już zamieniał, już zyskownie przedawał, *Anzeigen* 1775 s. 320.

(105) Schwedische Bibliothek (Stockholm und Leipz. 1729-4) st. 5, s. 265.

(106) Zobaczyć: *Diccionario de las lenguas española y Francesa*. Por Franc. Sobrino, pod wyrazem *Gitaneria*. Wyrwiez mówi: jak zaczął cyganie juryszt, tak

ganienia głośna, po wszystkich krajach Wschodu jest praktykowana. Slepego, kalekę, lub przestarzałego bez zębów konia, umie cygan uczynić rączym, spałym i ognistym rumakiem; bo pomne na straszliwą za miastem świeżo odniesioną chłostę zwierze, na każde poruszenie jezdca, ostatecznych sił dobyć gotowe. Zabijanie szpilek do grzbietu, podkładanie rozżarzoney hubki, wydymanie uczynionym otworem skóry, są zwyczajniejsze obok innych na to we Włoszech środki (107). Szczebetliwy cygan, zręczny w ukrywaniu wad rzeczywistych swej szkapy, przebieglejszy jest jeszcze w wynalezieniu zmyślonego kalectwa nabywanego konia, i najsilniejszego od razu z nóg zwała. Tokarskie ludu tego rzemiosło, zaledwie jest zdolne opatrzeć uboższego wieśniaka drewnianą misą, talerzem, łyżką, czasem przetakiem i sitem. Łatanie obuwia nie rzadkie. Rolnic-

prostaczka szlacheica wykwitował, że sumę stracił, a i szeląga nie wziął.

(107) Anzeigen s. 327. Swinburne l. c. p. 306. Wolfgang Franz Hist. Anim. Par. III. cap. IV, p. 580. (Amsterdam 1666), Zingani dicuntur, anguillas equis per annum inserere, ut inflati, et alacriores videantur. Przysłowie kroackie mówi: *czygan velik, czygan mali, vszaki szvoyga konya hvali*.

two naywięcey obrzydzone, mimo licznych nakazów w Austryi (108), zabiegów w Polsce, zachęcań w Rossyi, nigdy w ich ręku przyjąć się nie mogło, i stokroć razy nad nie przekładają narzucone sobie w Węgrzech i Siedmiogrodzie mistrzów i oprawców rzemiosło (109), w którym naywyszukańszem okrucieństwem dręczą nieszczęśliwą na torturach ofiarę (110). Wodzenie małp we Włoszech, a niedzwiedzi w Litwie, nie jedną familiją wyżywia. Wzbra-

(108) *Griselini* s. 205. *Peyssonel* observat. hist. et geogr. p. 111. *Niebuhr* in deutschen Museum s. 21, roku 1784. *Anzeigen* 5ter Jahrg. s. 302.

(109). *Anzeigen* s. 334. *Benkö* Transil. T. I. p. 502. *Isthuanffi* Historiar Lib. V. p. 73.

(110) W sposob przerażający opisuie ich w tey mierze przebiegłość, i okrucieństwo *Toppellin orig. et occas Transilvan* Cap. VI p. 56. *Habent etiam viles familias et abominabiles, ab ipsis cyngaris contemtas, unde per universam Transylvaniam carnifices fiunt, horrendi, crudeles, tetri et impii. Isti carnifices incredibilem ac per ulteriorem orbem christianum inveltum torturae modum introduxerunt. Criminaliter convictos, vel per semiplenas probationes suspectos malefactores, tradunt in manus istorum; qui ignes construunt prompti, folles admovent, eisque laeti auras recipiunt redduntque, caetera instrumenta etiam exponunt, forcipes nimirum, virgas ferreas et laminas, facem pī-
e impexam etc.*

nia się sztuką cygańską powstrzymywany niedzwiedź wchodzić na dziedziniec oczarowanego domu polskiego włościanina, nim cygan obdarzony, czarów nie zamówi (111). Tande-
ciarskie szachry; dzianie pończoch na drewnia-
nych drótach; wszelkiego rodzaju nierząd w tu-
reckich krajach, przez naszego Kłokockiego
opisany (112), a nawet z upodleniem rodzaju
ludzkiego, nymowanie się za mamki dla ulu-
bionych szczeniąt muzułmana (113); taniec i
wróżba; są zwyczajne kobiet zatrudnienia.
Rzadko cyganka w tańcu, znaczącym u niej
cechę rozkoszy i żądzy, stara się zachować u-
krytą i podobającą się skromność. Rzut oka

(111) Wodzenie niedzwiedzi i małp przy śpiewach i mu-
zyce, jest im także na wschodzie właściwe. *Chandler*
l. c. p. 159. *Niebuhr* im deut Mus. Jah. 1784 Jul. s. 21.

(112) Kłokocki Monarchia turecka Rykota (1678 fol.)
Bellon observat. Lib. II. c. 41 *Istorum uxoribus pri-
vilegio a Turcis impetrato sese prostituere publica
licet cum christianis. cum Turcis; aedesque habent in
Pera [multis cubiculis instructas, quo quilibet libere
ingredi potest, sine ullo Turcici magistratus metu: ubi
continuo duodenae ad minimum mulieres versantur. Toz
Cantemir Geschi. des osman Reichs s. 155. Peyssonnel
p. 111. Taż zabawa zwyczajna im w Hiszpanii jak
Twiss donosi p. 205. Tous leurs hommes sont voleurs,
et les femmes prostituées.*

(113) *Niebuhr* Deutsches Museum 1784 Jul. s. 22.

Wiwat Komendant!
2. II. 1938 r.

lubieżny, skok jak gdyby mimowolny, czasem też odgłos radosny, przy tem wielka chusta wisząca na szyi, która służy do niektórych figur, zachwyca cygana, a zadowalnia tancerkę. Im młodsze dziewczęta, tem więcey bezwstydnę, i dla tego nie zbyt przychylna tak nadobnym sztukom policya austryacka, mieszać zwykła te ulubione płasy (114). Naymilsza i nayzyskowniejsza sztuka wroźbiarska, *praktyką cygańską* przez naszego Klonowicza zwana, czyli korzystania z łatwowiezney prostoty nieoświeconego gminu, przez odgadywanie z rąk niedościgłej przyszłości tajemnic; z całym kramem uczonych terminów chiromantii, nekromantii, oneiromantii, w wieczney zaginęłaby niepamięci, wraz z popiołami mędrców z katedr jey niegdyś uczających, a nawet urągających się grubcy cyganów nieświadomości (115), gdyby kobiety cy-

(114) *Peyssonnel* p. 111. *Griselini* s. 209. *Twiss voyage* p. 268. *Swinburne* p. 228, wspominając o tańcu cygańskim w Hiszpanii *Maguindoy* zwaném, twierdzi, że ten jest: *so lascivios and indecent, that it is prohibited under severe penalties.* *Niebuhr Reisebesch nach. Arabien* Ba I. s. 183.

(115) Zobaczyć: *Erycii Puteani Epistol* Cen. II Epi. XVI (Coloniae 1681, 8), p. 131, i *Hudolphi Goklenii besondere physiognomische und chiromantische Anmerk.* (Hamb.

gańskie dotąd jey nie szerzyły po świecie. Cóżby się bez nich stało z opętaniem przez biesa dobytkiem, zamówionem mlekiem, oczarowanym i jeść niemogącym wołem (116)? Czyżbyśmy umieli składać wszystko leczące amulety, miłosne tworzyć zaprawy! wywróżyć skradzione rzeczy (117)? Upodobaną płci obu zabawą, rozwesalającą wiejskie zaślubiny, jest muzyka na rozdzierających delikataniejsze ucho cymbałach, diabli, i skrzypkach. Głośny jest w Węgrzech cygan Barnabas Mykały, tyle na ostatnim dokazujący instrumencie, że miłośnik i znawca muzyki Cechaky kardynał, tego Orfeusza portretem uwiecznił (118). Wymywanie złota z piasku rzecznoego, tysiączne żywi familie w Siedmiogrodzie, Wołoszczyźnie, i Mołdawii. Oddzielny przywilej Maryi Teresii roku

1692) s. 210. Są to dzieła o uczonych Impostorach i wroźbiaczach. *Sebastyan Klonowicz* worek Judasza (Krak. 1600 4) wiersz 7.

(116) Poszmarowawszy mordę bydłęcia ekskrementami, od jedzenia odatręcza cygan; a potem oczyściwszy szmatę, wylecza.

(117) Jo Petr. Eberhard Abhandlung. von der magie (Berlin 1779 2 Ttheile 8) s. 46.

(118) Anzeigen 6ter Jahrg. s. 14, podpisano na raczoném portrecie *Magyar orpheus*. Dziewczęta lat 14tu tyle wstawiały się graniem na skrzypcach, że dwory sa

1748 do tego cyganow siedmiogrodzkich upoważnił. Wszystkie dotąd wymienione dorobku cygańskiego źródła, uważać można za szrodki ułatwiające im przystęp do każdego domu, aby w nim wszystko zwietrzywszy, naywalnieyszemu, i naywyżey wydoskonalonemu rzemiosłu kradzieży, otwarli drogę (119). Żaden targ i jarmark nie odbędzie się na którymby cygani ogromney nie zrzadzili szkody (120).

§. X. *Małżeństwa i wychowanie dzieci.*

Nie masz na świecie ludu, coby z większą nierozumnością, a mnieyszem uroczyściości przestrzeganiem związku małżeńskie zawierał.

mil 3o po nie posyłały w Węgrzech, dla przygrywania w czasie uczy. W Hiszpanii muzyka wokalna nie jedną uszczęśliwila cygankę, iak wspomina *Swinburne Trav. throug Spain s. 231.*

(119) Kobiety w kradzieży celują, i tak wprawują dzieci, że gdy matka gospodarzów wróceniem zatrudni, dzieci wszystkie splondrują kąty. Ludzą często prostaków, jakoby Zbawiciel rzemiosła tego im dozwolił, za skradzenie drugiego gwoździa którym nogi jego do krzyża przybite bydź miały.

(120) Cale bandy umawiaią się i układają szrodki okradania sklepów. *Swinburne* przytacza przykład w Neapolu, gdzie cygani zwabiwszy lud na odlegleysze miejsce, na którym nierządowi się oddali z cygankami, ułatwili innym drogę okradzenia sklepów.

— 47 —

Lat 13^{tu} niedorostek, nie badając środków utrzymania narzeczoney, zezwolenia rodziców, bliskiego lub dalekiego pokrewieństwa; bo niezna Boskich, a świeckie go nie sięgną ustawy; z pierwszą nadybaną 12letnią, koniecznie cygańskiego rodu dziewczyną, dziś czy jutro się łączy (121). Diewosłęby nad czas do umówienia się potrzebny nie trwają, czekać zaślubienia nie ma zwyczaju, które może później nastąpić, lub całkiem nie bydź, i chyba z dumnego naśladownictwa narodu, w którym przebywają, ktokolwiek starszy nieskalaną parę łączy, oddaniem żony w ręce męża. Naymniejsze żony uchybienie, ściągają silne policzkowanie, i odpędzenie. Urodzone niemowle w nalaném zimną wodą dołku, w ziemi wygrzebaném, cygańskim obyczajem kompane, i zawinięte w przysposobione szmaty, przez osoby niecygańskiego plemienia do chrztu noszone bywa. Matka niedość hoynie od kumów udarowana, na innem mieyscu chrzest podwajać

(121) *Toppeltin* orig. et occas. Transilv. c. 17 p. 66. *Anzeigen* l. c. p. 214. *Salmon* gegenwärt. Staat des Türkisch. Reichs Th. I s. 321. *Twiss* Voyage p. 205
Ils ne se marient qu' entre eux.

i potrajać zwykła (122). Położnica arcy płodna (123), po szczęśliwem zawsze choćby pod gołem niebem rozwiązaniu, naydłużey dni 8 spoczywająca, natarszy przy ogniu lub słońcu niemowle pewną massą, czarną nadobność podnieść mającą; czeredą otoczona dzieci na ręku, plecach, lub wkoło biegących, tém chciwiy wyprawuje się na kradzieckie zdobycze, im pewniny od bolesnych razów niemowlętami jest zastąpiona. Zaledwie chodząc zaczynające dziecko, do skoków usposobione, wyludza od przechodzących grosze: dorosleysze matka do kradzieży zaprawia, a w trzynastem roku chłopiec, nieco oycowskiego poduczony rzemiosła, od rodziców zależeć przestaje. Miłość dzieci, i wszelkim oburzającym ich zdrożnościom po-błażanie z pewnym przymilem, naturalnie

(122) *Ahasver Fritsch diatribe de cingaror orig. memb.*

III. Türkischer Schaupatz Num. 106. Udawanie się po chrzcie do karczmy dla ucztowania kumów wódką i bulkami, dało powod *Toppeltinowi* do fałszywego wniosku, że chrzest w karczmach odbywają: *Infantes in caupona sacris suis initiant, quem actum nefarie Baptismum vocant.*

(123) *Toppeltin* l. c. p. 36, adeo foecundi sunt, ut non sine risu aspicias felicissimas matres liberis septas, veluti stipatas gallinas pullis.

niewdzięcznością ze strony ostatnich jest odpłaconą. Dość zabrać dziecko cyganowi, aby go zmusić do wynagrodzenia największych szkód poczynionych. Takowy wychowania sposob wszelkie kary nad lekkomyślnym cyganem czyni bezskuteczne (124).

§. XI. Choroby, śmierć, pogrzeby.

Silniejsze, jak najstaranniey wychowanego człowieka zdrowie, pod imieniem cygańskiego słońca, żadnym chorobom i zarazom nie jest przystępne, a nawet ospa nie tyle szerzy zniszczenia, późna chyba starość machinę ich rozprzęga. Nad wszelkie wyrażenie przywiązani do opłakanego żywota, lekarstw i doktorów znać nie chcą, zupa z szafranem, i krwi puszczanie jedynym ratunkiem. Okropne jęki i wyrzekania, towarzyszące ostatnim momentom dokonywającego pod drzewem na stosie liści cygana, przerażający wystawują widok; żadna religijna pociecha, żadne o przyszłym życiu i wieczney nagrodzie wyobrażenie, nie jest mu

(124) *Thomas Dissert. de Cingaribus* §. 67. Także *Georgis Beschreibung aller Nationen des russischen Reichs* s. 11. Anzeigen s. 238 240, 375.

znane, i jak bezrozumne znika bydle. Pogrzeb, samą rozpaczą krewnych, i podwojoném krzykiem z rwaniem włosów żony odznaczony, spokojniey nie co się odbywa, gdy naczelnik hordy umiera: z uszanowaniem noszącém piątna pobożności grzebiący go towarzysze, tyle się krzątają, że śmiech w patrzących wzbudzić muszą. Samobóystwo lub dzieciobóystwo, w ostateczney niedoli nieznanne, bo rozpacz jest zawsze daleką od wesołego i niczem niestrokanego cygana. Pocieszne przychodzą im myśli, gdy szubienicą przyydzie zakończyć żywot: tak, za szczególnieyszą łaskę wypraszał sobie jeden, nie wieszania twarzą do drogi, aby się nierumienił przed wielkiem mnóstwem znajomych na szubienicy go spostrzegających; nieraz krewni przekładali urzędnikowi, aby nie chciał gwałtem zmuszać do szubienicy człowieka, z którego twarzy i miny niechęć ku temu jawnie wyczytuje (125). Schwycony na uczynku przez polskiego chłopka cygan, zwykł temu wmawiać, aby go uciążliwą karą przerwucenia przez płot nie udręczał.

(125) Zobacz *Twiss voyage shap.* 27 p. 205. *Anzeigen 6ter Jahrg.* s. 134, 136.

§. XII. *Rząd polityczny, i zwierzchność ich własne.*

Na pojedyncze podzieleni hordy, przy pierwszym ukazaniu się w Europie, bądź dla rządu politycznego, bądź łącznego pokonywania zdarzyć się mogącego oporu, bądź przez smieszne naśladownictwo w godnościach cywilizowanych ludów, mieli cygani własnych zwierzchników, u dawniejszych kronikarzów Wojewodami, Rycerzami (Ritter), Comesami, Dukami, a nawet Królami nazywanych, i przybierających europejskie imiona Władysławów, Andrzejów, Michałów, Janów, Piotrów, lub Zindelonych (126). Naydowodniejsze zebrane wiadomości o węgierskich i siedmiogrodzkich cyganach, przekonywają; że tam początkowie mieli, prócz dowódcy każdej gromady, przez nią obranego, pod dumnym wojewody imieniem; czterech własnego rodu zwierzchnich nad wszystkimi rządców, oberwojewodami mianowanych, siedliska swe w Raab, Lewentz, Szat-

(126) *Herman Corneri chronicon* in Jo. Ge. *Eccardi* corpore historicor. med. aevi. Tom. II, (Lips. 1723 fol.) pod r. 1417 p. 1225 — *Sächsischse Chronik* 2tes Buch. kap. 2. *Cosmographie* s. 370. U Munstera. Zindelo królem mia-

hmar, i Kaszau zakładających (127). Później rząd krajowy zostawiwszy im wybór wojewody, oberwojwodę z pomiędzy krajowej szlachty sam mianował (128). Temu każdy cygan corocznie, w ratach wielkonocney i ś. michalskiej złoty od głowy płacić musiał, a wszystkie władze krajowe wezwane ku pomocy dla wycisnienia rzeczoney daniny (129). Nadużycie władzy przez oberwojwodów, gniewnych za oszukiwanie siebie w poborach, skłoniły rząd węgierski do ich usunięcia, i sam zwierzchnik ordy czyli wojewoda przez cyganów wybierany pozostał (130).

Mający go obierać cygani, zgromadzeni na otwartém polu, w familiach liczących wojewodę za przodka, wyszukują lepiej ubranego, wy-

nowany. Nadgroby też przyświadczają bytności xiążąt, i rycerzów cygańskich, *Crusius* l. c. p. 382, 401, 510.

(127) Anzeigen aus d. k. k. Erbl. 6ter. Jahrg. s. 103.

(128) Anzeigen l. c. i *Benkö* Transilv. T. I, p. 506.

(129) Niekiedy danina składa się w robotach kowalskich, usługach i t. d. jak donoszą Anzeigen: s. 152. Parent (cigani) *supremo terrae scepusiensis Comiti, cui tributum annuum pendunt, ac insuper labores aliquos fabriles atri hi vulcani, praestant.*

(130) Nadużycia oberwojwodów wymieniane są, i ścieśnianie, w ustawach r. 1558 i 1560. A o zniesieniu mówią *Benkö* Trans. T I p. 506.

niosleyszey nad wszystkich postawy, sredniego wiekn, i nie całkiem ubogiego; rozsądek, i dobre prowadzenie się, są rzeczą zbytkową, i nieposzukiwaną w kandydacie. Troiste podniesienie w górę jego, i zony, przy radosnych okrzykach i składanych darach, kończy obrzęd. Jedyłą dostoynoŹci wojewody oznaką, jest długi kańczuk zawieszony przez plecy, gęstsza mi-na, i chód poważniejszy od prostego motłochu (131). Władza ich, nie z pozwolenia rządu, lecz z samowolnego przywłaszczenia dość obszerną bywa (132). Na zaskarżenie którego z podwładnych o kradzież, ściśle uamioty przeskukawszy, zwraca nalezione rzeczy, a winowaycę w oczach skrzywdzonego srodze chłószcze, nie tak za występек, jak że niedość w ukryciu był zręczny; ponieważ zawsze pe-

(131) *Toppeltin orig. et occas. Transsilv. Ca. IV, p. 57.*
Anzeigen l. c. s. 119.

(132) Niechciały rządy krajowe nadawać władzy nad cyganami takim wojewodom, ani stanowić ich sędziami. W Siedmiogrodzie jedynie władze krajowe poruczają wybranemu wojewodzie staranie, aby waleczni jego poddani, nie zniknęli, gdy przydzie czas płacenia skarbowych podatków; spory zaś ich, władze zwyczajne krajowe sądzą. Anzeigen l. c. *Benkő* l. c. *Toppel.* l. c. p. 57 *Consuetudine nostra receptum est, ut eodem justitiae etc. processus nobiscum agnoscant.*

wna ilość zdobyczy na wojewodę idąca, usprawiedliwia hiszpańskie przysłowie: że hrabia tyleż co i każdy cygan ucziwy (153). Jeżeli miejscowa zwierzchność, schwytanego na uczynku chłostać zaleci, w momencie zbiegająca się czereda przerażające wydaje okrzyki, jeśli się jej nie udało rozmaitemi perswazyami i pochlebstwy odwieść urzędnika od tej niegrzeczności.

W Polsce kancelarya królewska mianowała ze szlachty rządców cygańskich, pod imieniem królów, jak chce Czacki, znanych, którzy z władzą niejaką policyyną i sądowniczą, w srogich ciemężycielów zamieniali się (154), lecz to nie zdawało się przeszkadzać wyboru szczegółowych hordy każdej zwierzchników przez samych cyganów. W Litwie Radziwiłłowie naywięcey we własnych dobrach osiadłych cyganow liczący, nominacyą takiego rządcy zwierzchniego z pomiędzy nich samych, sobie przywłaszczyli, nie pod króla, jak chce Czacki, imieniem, lecz starszego cygańskiego; którego władza rozcią-

(133) *Tan ruyn es el Conte, como los Gitunos. Cordova*
Didascal multipl. p. 406. Dla tego też rzadko kto po
sprawiedliwość do niego się udaje, ale złapanego na
uczynku woli prowadzić do zwyczajney zwierzchności.

(134) *Czacki o Lit. i Polsk. Praw. T. I, p. 257.*

gała się, do karcenia występnych, zahraniania handlu na targach i jarmarkach w miastach Radziwiłłowskich nieosiadłym tułaczom. Nominacją roku 1788 dnia 22 lipca przez Karola Stanisława Radziwiłła, ostatniego takiego rządcy Jana Marciukiewicza w kopii niżej załączam (131).

§. XIII. *Religija cyganów.*

Nie przyniosłszy żadney religii, nawet bałwochwalczey cygan z własney oyczyzny, jak płonnie Niebuhr mniemał (136), stosuje się do wyznania kraju w którym momentalnie przebywa, lecz niczem do niego stale nie przywiązany, z ustawiczną przemianą siedliska, w każdej wiosce wierzy inaczey (137). Dnia jednegoż grekiem, katolikiem, protestantem, lub mużulmanem bydź gotów (138). Z niechęcią i

(135) Na końcu wydrukuje się z autentyku.

(136) *Niebuhr* im deutschen Museum Jul. 1784 s. 22.

(137) *Twiss Voyage en Portug. et en Espagne* p. 205. Ils ne suivent ni profession ni culte religieux déterminé.

(138) *Peyssonel observ.* p. 112. Ces Bohémiens embrassent la religion des peuples qui lessouffrent chez eux, et avec les quels ils vivent. *Griselini* s. 200. Mianowicie P. *Allia*, ortus et progressus variarum in Dacia gentium, mowi: Religionem aut sectam ut plurimum arbitrariam profi-

gniewem słuchają wyobrażeń o Bogu, kościele i prawidłach moralności, dziwotwornem zaś zowią urojeniem, aby martwe zwłoki kiedykolwiek zmartwychwstać miały (139). Proste lecz trafne siedmiogrodzkiego i wołoskiego współstwa przysłowie: że kościół cygana ze słoniny zlepiony, dawno przez psów został pożarty, włościanin polski innemi słowy oddaje: w co wierzysz cyganie? w co każesz panie (140). Sami nawet turcy przeświadczeni, że biały turban jest jedyną u cygana religii oznaką, a obrzezanie lub ochrzczenie dziecka, czeżem religijnem obrzędem, prędczey z muzułmanionego żyda, a nigdy cygana od haraczu uwalniać nie zwykli (141).

tentur, ac fere quam heri, aut ii, quorum ope ac patrocinio fruuntur. Sunt Romano-Catholici, Helvetice confessionis etc.

(139) *Toppeltin* l. c. p. 55.

(140) *Anzeigen 6ter Jahrg.* s. 63—72, *Griselini* l. c.

(141) *Niebuhr* Aufsatz v. d. verschiedenen Nationen des Türkischen Reichs, im deuts. Museum. J. 1784 s. 23. Dla tego dawni i nowi pisarze żadney religii im nie przypisują, a nawet nizey od pogan ich kładną np. *Münster Cosmog.* s. 370. *Kranz* s. 239. *Swinburnes* o Hiszpanii i Sycylii. *Tolli* Epist. itiner. Ep. V. p. 201. Religionem prae se ferunt graecam, cum sub christianorum sunt dominio, pagani alias, sive, ut vulgo dici solet, religionis nullius: neque enim idola habent.

§. XIV. *Język i kunszta.*

Zadziwiający cygan przemawianiem wielo-
licznemi dyalektami ludów, u których kołu-
jąc przebywa (142), od wieków własny język
posiada (143); nie przez się zmyślony, jak się
uczonym marzyło (144), ani z niemieckiego ze-
psuty (145), lecz niezawodnie wielce przekształ-
cony, tak czasu upływem, przymieszaniem wie-
lu ludów wyrażeń, jako rozmyślnem przeisto-
czeniem dla łatwiejszego ukrycia złodziejskich

(142) *Münster cosmogra* s. 370. *Kranz* l. c. *Bellon observ.*

L. II. c. 41, *Angelus Roccha* l. c. p. 362.

(143) *Cantemir's Beschreibung der Moldau* 2 Th. bei Hr.

Busching *Magaz.* T. IV. p. 85. *Tolli Epp. itinerar* p. 201.

Twis Voyage p. 204. *Bawr Memoires sur la Valachie*,
p. 22. *Griselini* s. 99

(144) *Angel Rocch. Bib. Vaticana* p. 364, propriam linguam
vocabulis fictitiis inventis excogitavit. Nie pomyślał
autor, jak trudno zmyślić zupełny język, a jeszcze dzi-
kiemu i nieokrzesanemu, po tylu krajach rozsypanemu
ludowi.

(145) *Munster, Aeneas Sylvius, Gesner* in *Mithridate*, cap.
V. p. 81. *Ge. Eccardus* in *dissert etc.* Inni przyzna-
jąc, że język cyganski jest właściwy pewnego kraju,
utrzymują, że go cygani przeistoczyli dla ukrycia zło-
dziejskich zamiarów przez odwrótne wyrazów wy-
mawianie. Zobaczyc *Georgi's Beschreibung aller Na-
tionen im Russischem Reiche* (St. Petersburg. 1776) s. 136,
Goropius hermat Lib. I, p. 18.

namiarów, i mało do pierwotnego cygańskiego podobny. W tém zaiste rozumieniu brać wypadnie Büschinga wyrazy, mieniącego język cygański zlewkiem wołoskich, węgierskich, słowiańskich, i innych ludów wyrazów (146): zawsze atoli charakterystyczna, znaczniejsza ilość pierwotnych wyrazów spostrzegać się daje. Wieloliczne spory uczonych, o język pierwotkowy ludu wszród nas żyjącego, i tylekroć razy bezskutecznie sledzonego; mniey będą zadziwającemi, jeśli zważymy, ile nie dowierzający, plochy i podeyrzliwy cygan, zgubę sobie z wyjawienia rokujący, troskliwie oyczystą mowę ukrywa (147). Mozolna nie jednego z uczonych wyuczenia się jey praca, zniweczoną została, już to nieznośném z cyganami pożyciem, już swiegotliwą ludu gadatliwością, na każde zapytanie o wyraz sypiącą niezliczone ich mnóstwo, tak że istotny rozeznąć trudno (148).

(146) *Büschung Neue Erdbeschreibung* Th. I, s. 1074.

(147) *Niebuhr* in *Deuts. Museum* Jahr. 1784 Jul. s. 22, twierdzi, że nawet wypierają się cygani, aby mieli mowę oyczystą.

(148) *Anzeigen aus d. k. k. Erblandern* 6ter Jahr. s. 87. *Er Foris Otrokosci orig. Hungar* P. I, p. 171. Etsi mihi ignota est illorum lingua; non enim quilibet facile eam ab illis potest discere, cum experimento mihi constet,

Lecz gdyby nawet dawniejsze usilności szczęśliwem uwieńczone zostały skutkiem, wsród katalogu tylu języków, a braku istotnych pomocy, zaledwie od lat kilkadziesiąt dostępniejszych, któryżby uczony odgadnął rzeczywistą jego oyczyznę?

Pisma własnego charakterów nie ma cygan (149), i płonne są wieści jakoby gdzieś w Węgrzech miał się znajdować ich alfabet: bo lud ten do nayniższej w rodzinney ziemi należący Kasty, z prawa, pisać i czytać nie mógł. Z tego, co się rzekło, nikt szukać u nich nie zechce nauk i szlachetniejszych kunsztów. Biada nieszczęśliwemu w Hiszpanii, który wpadnie w ręce doktora cygańskiego do końskiej chirurgii nawykłego (150). Sztukę cudownego gaszenia pożarów, nierozsądny zababon im przy-

in juventute, nunquam me ab ipsis extorquere potuisse ut recte et ordine, Pater noster Cingarice recitent, sed recitant vel lingua Hungarica, vel ejus nationis, in cuius sunt medio. etc.

(149) *Mart Szentivany disserat IV. hoiograph.* p. 127. Idioma suum peculiare habent (Cingani), nullas tamen literas.

(150) *Twiss Voyage* p. 205, o hiszpańskich cyganach mówi: Les hommes ont quelques connoissances superficielles en médecine et en chirurgie.

znał (151). O muzyce wyżej namieniliśmy. W Węgrzech i we Włoszech poetów improwizatorów orientalnym deklamujących sposobem widziano, lecz rym niezgrabny jedyną tych płodów zaletą (152).

§. XV. *Charakter moralny, zdolności, pożytki lub szkody z nich dla narodu.*

Jeśli sobie wystawim dziecinnie myślącą istotę, której dusza pełna dzikich i nieokrzesanych wyobrażeń, zmyślnością, nie rozumem jest powodowaną, zajęta szkodkami dogodzenia pierwszym namiętności popędom; wtedy prawdziwy wyraz charakteru moralnego cygana mieć będziem. Przy naturalnej żywości, swiegotliwy nadzwyczaj, lekkomyślny, w niczem niedotrwały, jest wiarołomnym nawet względem współbraci, naywiększym dobroczyńcom złośliwemi wypłaca się podstępny (153). Bojazliwy,

(151) *Wagenseil Pera libror. juven. loculam II, Synopseos Geogr. p. 165.* Krążyła wieść żartobliwa między ludem podlaskim, jakoby cygani umieli wysmalać pajęczynę w stodółkach, bez spalania budowli, a chcący tego spróbować włoscianin, wieś spalił, mimo użytych wyrazów ogień zamawiających.

(152) *Sulzer Geschichte des transalpinisch. Daciens, Band. 3, §. 193. s. 11—13.*

(153) *Anzeigen aus d. k. k. Erbl. Ster. Jahrg. s. 360. Peys-*

i niewolniczo podły, a t \acute{e} m samem okrutny, w zemście ostatecznych chwytaj \acute{a} cy si \acute{e} krok \acute{o} w, \acute{z} adnych nie zna granic (154). Zuchwałą dumę okazuje, upędzaniem si \acute{e} za okazalszą odzieżą, chodem nadętym, i pełną pogardy wszystkim postawą (155); honor atoli, i naywiększe obelgi zar $\acute{o$ wno przyyмуje.

Bezwstydna płci niewieściey bezczelność, na wszelką wylewa si \acute{e} rozpustę, a lenistwo i skłonność do gnuśnego próżniactwa płci obu, staje si \acute{e} matką nayszkaradniejszych zbrodni.

Obok tych wad powszechnych, \acute{z} aden z pi-

sonnel observations sur les peuples barbares qui ont habit \acute{e} les bords du Danube pag. 112 m \acute{o} wi: qu' ils poussent souvent l'infid \acute{e} lité jusques á voler et assassiner leurs Maitres.

(154) *Toppeltin orig. et occas. Transil. cap. VI p. 58. Anzei- gen Jahrg. 1775, s. 375.*

(155) *Kelpius in natalib. Saxon. Transil. cap. II, §. 14,* m \acute{o} wi: *Vix exstat sub sole magis hoc populo superba natio.* Dla tego chłostany za \acute{z} lodzieystwo na rynku porządniey odziany cygan, w czasie kary, nieco pokorniejszy, po jey ukończeniu pierwiastkową dumną przybiera postawę. Dumę rad okazuje hałasowaniem i swarliwością na placach publicznych, gdzie wielu widz \acute{o} w, zrywaniem si \acute{e} do bicia innych: bynajmniey zaś ta nie jest zdolną powstrzymać go od płamiących zbrodni. Po naywiększych srożeńiach si \acute{e} i krzykach, zawsze bez pobicia siebie odchodzą.

sauzów nie mógł odmówić przyrodzonych ludowi temu zdolności, i wyższej nad gmin nasz umysłowey kultury, których niepoślednie dali dowody w szkołach dla cyganów urządzonych w Debreczinie węgierskim, i w siedmiogrodzkim kraju (156). Z nienacka przydybany koczujący cygan, w każdym kroku isierki dowcipu i przebiegłości objawia. Szybko układają i wykonywają projekta, w naytrudniejszych i niespodziewanych razach, żywo sobie doradzać umieją, z zadziwiającą zręcznością i wymową zbrodnie własne wycięzać, i uniewinniać potrafią. W robotach ręcznych znakomita przebiegłość i zręczność jaśnieje zwłaszcza przy braku potrzebnych narzędzi. Lecz mimo usposobień, zła wola i lekkomyślność przeszkadza im zostać korzystnymi i dobrymi obywatelami.

Niesposobni do rolnictwa, w rzemiosłach niedbali, w żebraniu niecznośni, a kradzieżą szkodliwi, do służby woyskowej po wielu krajach używani byli. Spędzeni w liczbie tysiąca r. 1557 do obrony twierdzy węgierskiej *Nagy Idu*, dzielnie się w początku sprawili, lecz zaraz płochością cygańską wszystko zepsuli (157).

(156) Anzeigen 6tes Jahr. s. 22, 23.

(157) *Ladislái Turoczi Hungaria suis cum regibus* (Tyrna-

Wsparli r. 1565 pod Crupą tureckich wojowników (158). W wojnie trzydziestoletnicy Szwedzi korpusu jednego z tego ludu użyli (159); oblegali r. 1686 Hamburg miasto, z duńczykami (160). W francuzkich szeregach nie tylko jak muszkatierowie, lecz nawet jako podoficerowie odznaczać się umieli (161). Zwyczajnie atoli do podjazdów, szerczenia pożogi, i rabunków sposobni, we właściwym sobie ukazywali się żywole. W Austryi każdy osmy człowiek w regimentach węgierskich Esterhazego cyganem bywał, lecz czcić go tem ostatniem imieniem nie wolno. Hiszpania zdrady, ich i szpiegostwa lękająca się, nawet pragnącym wojskowej służby wzbroni-

viae 1764,4) p. 265. Ukryci za szańcami cygani, odważnie z regularném wojskiem dawali ognia, i zmusili oblegających do odwrotu, lecz dumni zwycięstwem, wysunąwszy się na szańce, wrzeszczeń poczęli: precz do sto katow nędznicy, dziękujcie Bogu, że nam kul i prochu nie stało, bobyśmy was do nogi wybili. A ha! odezwali się zawstydzeni oblegający, wyż to! z pod komina zakopceni rycerze? a jeszcze bez prochu? powrócili nazad, i natarczywością szabel zdobyli twierdzę.

(158) *Isthanfi historiar* Lib. XXIII, p. 453.

(159) *Thomasius in derfert. de Cinganis* §. 69.

(160) *Schudt Memorabilia judaica* Lib. V. c. 13.

(161) Beniam. *Weissenbruch* (Frakf. u Leip. 1727,4) cap. IV, §. VII, s. 18, *Ausfuhrliche Relation. v. d. Zigeunerbande.*

ła (162). Twierdzenie Czackiego, że Zygmunt August cyganom w woysku szlacheckiem miejsca zabronił, może się stosować do korony (163), lecz w Litwie wyrazy recessu grodzieńskiego 1568 art. 7 w rękopismach dochowane, inaczej nas przeświadczają: „ktobykolwiek będąc ochoczym na potrzebę wojenną, konną, zbrojno jako mogąc jachał, albo pieszą szedł, także y cygani wszyscy do woyny godni będą. Powinni do pana hetmana na woynę jachać y pieszo iść. A kto się z nich mężnie w służbie wojenney pokaże takowym łaską y datkiem od uas Hospodara nagrodzono będzie” (164).

§. XVI. *Urojona Oyczyzna Cyganów.*

Do uprzykrzenia nudzącą byłoby rzeczą, zbijać bezzasadne stosami liczone słęczących w gabinetach literatów zdania, o urojoney cyganów oyczyźnie. Na samem nazwisku rzecz budujący

(162) *Twiss Voyage en Portug. et en Espag.* Cha. 27 p. 205, *on ne leur permet pas de posseder aucun terrain en propre, ni de s'enroler dans les armés.*

(163) Czacki o Lit. i Pols. Praw. T. I, p. 239. Nota 1116.

(164) Rękopisma Statutu Litewskiego drugiego w Puławach będące, te same których Czacki używał.

Etymologisci, już ich wzięli za *Athinganow* greckich kacerzy (165), już afrykańskiej prowincyi *Zeugitana* mieszkańców (166); już z miasta *Singara* wygnanych przez Juliana Apostatę zbiegow (167): do którego zdania nasz Skarga jako tłumacz się przychylił (168). *Zochorowie* w górach kaukazkich (169), *Zichowie* nad jeziorem Meotis (170), *Zigareni* na sara-cenow przeistoczeni (171), Maurytańskiej pro-

(165) *Marquard Freher not ad Chronic. Andreae Ratisbonensis*, p. 224. *Peucer Commentarius divinationum* (Edit Witemb. 1580) p. 160. *Peysonel observations historiques et geographiques* p. 109. 110.

(166) *Marius Niger u Abrachi. Orteliusa in Tesauro geographico* sub arti. Africa. *Ferarius in lexico geographico* artic. *Zeugitana*, która dziś jest częścią królestwa Tunis.

(167) *Spondanus in Auctorio Chronolog. ad Epitomen Annal. Baronii* ad Ann. 1418. *Singara* leżało w Mezopotamii, dziś zowie się *Atalib* w Diarbeku.

(168) *Roczne dzieje* p. 266. "Syngara, miasto w Mezopotamii, zkąd znać owi cygani, którzy się po wielu królestwach wloczą."

(169) *Aeneas Syvius u Gesnera in Mithridat.* p. 81.

(170) *Zichowie Zygowie* mieszkali w dzisiejszej Czerkassyi, od nich Cyganów wywodzą, *Otrococius in origin. Hungar.* Part I. p. 171 i *Joh. Ge. Eccard in disser. de usu studii etymologici in historia.*

(171) *Wehnerei Observationes practicae sub voce Zigenner.*

wincyi *Tingitania* osadnicy, czyli wypędzeni przez Jozuego *Chananei* (172); wybrzeżów *Zangwebaru* tułacze (173); bułgarskich i wołoskich *Zigynow* potomkowie (174); lub miasta trackiego *Zigire* mieszkańcy (175); niczem więcej jak przekreconemi w nazwisku byli cyganami. Do nazwiska, łączący uczeni względnieporządnego życia, lub mało znaczących w charakterze podobieństw, odrazu w nich uyrzeli, bądź rozwiązłego życia tureckich mnichów *Torluchów* (176), bądź drapieżnych *Hunow Atyli* (177); albo rozbitych przez Karola W. *Avarow* szczątki; bądź ostateczną w 12 wieku grających rolę *Pieczyngow* zabytki (178). Przewijali się przez myśl uprzedzoną Alpów i Pireneów brudni mieszkańcy (179); wróżbiarstwo

(172) *Claude Duret Thresor de l'histoire des Langues de cet Univers.* p. 312.

(173) *Herbelot Biblioth. Orient,* pod wyrazem *Zeng.*

(174) *Bellonius observation.* Lib. II cap. 40.

(175) *Fran. Ferd. de Cordova Didascal multipl.* p. 412.

(176) Baiażet II, r. 1494 wypędził z państw własnych rozpusztych tych mnichów, i ci mają być cyganami. *Leunclavius Pandect.* Turc. Nr. 171.

(177) *Anzeigen aus d. K. K. Erbländern 5ter Jahrg.* s. 207.

(178) *Jo. Tomka Szaszky Coment de diversis populis Hung.* §. 7 *Ostrokotschi orig.* Hung. P. I p. 171.

(179) *Jo Bodinus de Republica Lib. v. cap. 2 fin.*

za Chaldecyzyków lub sekty religijnej syryjskiej resztki brać ich kazało (180); a tułackie życie, za stek różnobarwnej hołoty wędrowniej, po niemiecku *Ziehe einher* zwanej (181.) Nieposzyta odzież, przypomniawszy Brodeusowi togę Rzymską, i odrazu odgadł, że to są resztki Kolonii rzymskiej przez Trajana do Dacyi wysłanej (182). Nie zbywa na biorących cyganów za żydów niemieckich długo w lochach podziemnych od prześladowania w 14 wieku ukrytych (183).

(180) *Polydorus Vergilius de rerum inventoribus*, Lib. VII; cap. VII. p. 509.

(181) *Kranz Säch. Chron.* 11tes Buch. Kap. 2 Bla 259.—*Cureus* Schlesische Chronik 11 ter Th. Bl. 37. Jan Thurmejer utrzymywał, że są zbiorem ludzi różnych narodów mieszkających na granicy Tureckiej i w Węgrzech. *Aventin* też zbiorem różnych narodów ich mieni.

(182) Brodaeii Miscell. VIII. 17.

(183) *Wagenseil Pera libror Juvenil.* Altdorf. (1695) p. 163. Zaraza r. 1348 po całej Europie szerząca się, zmiatająca chrześcian więcej jak żydów, zrodziła mniemanie, jakoby ci byli sprawcami całego nieszczęścia w celu wytepienia chrześcian. Męki najwyższe dręczące żydów w Niemczech, kazały im chronić się w podziemnych lochach, skąd wyszedłszy w pół wieku język i obyczaje zmienić mieli, jak *Wagenseil* utrzymuje.

Dawne, dotąd licznych obrońców mające zdanie, brać ich każe za hordę tatarów, z którymi r. 1401, Timur zachodniej Azji stał się postrachem (184); bo tak jak tamci odosobnione i koczownicze wiodą życie; sami siebie, i drugie ludy tatarami ich zowią; pierwszy ich dowódzca Zundel lub Zindelo, mógł być chanem mongolskim, z wyrazu Dzingis chana przekręconym jego potomkiem; cóż? kiedy w języku spostrzeżone podobieństwo, wodza tatarów *Devlet Geray*, łatwo od Boga po cygańsku *Devla* zwanego wyprowadzać pozwala; a nawet część kraju po zgonie Dżengis-chana nosząca *Dsongari* nazwanie, bardzo trafnie cyganów przypomina (185). Ile godzi się zawierzać tym na wiatr rzuconym wywodom, dostatecznie Grelmann okazał.

§. XVII. *Pochodzenie Cyganów z Egiptu.*

Naygłośniejsze, równie jak sami Cygani w Europie dawne, od gminu i uczonych upo-

(184) *Jo. Heinr. Hottinger* histor. ecclesiast. sec. XV. p. 29—32, i *Tenzel monatliche Unterredungen* Jahr. 1659. s. 832.

(185) *Anzeigen aus d. Kais. Königl. Erbl. 5ter Jahrg. s. 204—206.*

dobane, i samą umocowane dawnością jest zdanie, wywodzące z Egiptu cyganów. Zawziął się r. 1597 Bonaventura Vulcanius wesprzeć je dowodami (186); znalazł w katalogu Józefa Scaligera *trzy* wyrazy nubijskie cygańskim odpowiednie, a pogodziwszy oba kraje, ani wątpił o dostateczności przekonania. Rozważniejszy Thomasius wstępujący w jego ślady (187); pociągnął za sobą anglika Salomon, zgromadził zapas zewsząd przyzwanych cytata i dowodów takich, które każde przesądne lub błędne mniemanie usprawiedliwić są zdolne, to jest: że sami cygani początkowie egypcyanami się mieni-

(186) *Bonaventura Vulcanius de literis et lingua Geta- rum seu Gothorum* (Lugd. Bat 1597) p. 101; przed nim, na samem podaniu, i twierdzeniu cyganow, rzecz ta opierała się. Dziwotwornie dowiódł że Nubia i Egipt, za jeden kray brać się może, z którego Sultán współczesny wypędził cyganów: Ante hos CXX plus minus annos a Sultano Aegyptii sedibus suis pulsī Palaestinam, Syriam, et Asiam minorem, mendicorum specie. pervagantes, trajecto Hellesponte, Thraciam et circumdanubianas regiones incredibili multitudine, inundarunt.

(187) *Thomasius dissert. de Cingaribus* §. 29, który mówi o cyganach tylko w pierwszych latach siedmiu napływających, mniemając że ci do rodzinnych wrócili siedlisk; a dzisiejsi rozplodzili się z niewielu pozostałych.

II, i że znaczna część Europy za takich długo ich uważała. Przeciw temu już mówi, że dawni kronikarze natychmiast zmyśloney tey przez cyganów powieści odmawiali wiary (188). Dręczy daley wyraz *Cygani* dla pokazania jakoby toż samo co egypcyanie oznaczał. Niemiec Griselini za mieszanię Egypcyan, Aetyopów i Trogloditów chce ich udawać, z koloru ciała, i niektórych jakoby wspólnych z egypcyanami nosów biorąc dowody (189). Wszakże właśnie

(188) *Andreas Presbyter Ratisbonen* in *Chron. Bavaric.* p. 122. Eodem anno (1433) venerunt ad terram nostram quidam de populo cinganorum, qui dicebant se esse de Aegypto. *Münster Cosmog.* Bach 4 s. 371. *Kranz*; mówi: Aber dieses (ihr Vorgeben, dass sie Aegyptier wären) sein Fabeln. Stumpf; i Aventin; powiadają: haben ausgegeben, sie seyen aus Aegypten, und doch sein lauter Buben, eine zusammengeklaubte Rott aus der Grenz Ungern und der Turkey. Donosząc więc, że cygani mienia się egypcyanami, zaraz ostrzegają, że to prawda nie jest. *Babenstuber* in *prolusionibus academicis* p. 116.

(189) Tegoż zdania jest *Twiss Voyage en Portugal et en France* chap. 27 p. 205. *Grizeliniego* dowody są naliczniejsze ze wszystkich. Upatruje on do egypcyan podobieństwo: 1) w skłonności do melancholii? a zbytanych uniesieniach w gniewie; 2) częstych postach? posunionych aż do unikania małżeńskiego łoża w wielkim poście i adwencie? 3) wstrzymaniu się od pożywania ryb takich? jakimi egypcyanie się brzydzili; 4)

takie okoliczności przytacza, które bez zbijania przeciw niemu użyć się dały; a tem mniej mocy urojonym domysłom nadać zdołały; gdy dziś wiemy, ile język cygański od egypskiego i koptyckiego jest różny; odmienne całkiem obyczaje, a nawet w Egipcie bez stałych siedlisk rozproszeni cygani, równie jak w Europie za cudzoziemskich tułaczów są miani (190).

poszanowaniu dla bocianów szczęście do domu przynoszących, na wzór Ibisu egypskiego; 5) upędzaniu się za soloną świnią; 6) nie jedzeniu we czci mianey cybuli? którą w chatach zawieszać zwykli; 7) leczeniu krosty spożywaniem mięsa węzów; 8) wylęganiu sztucznem jaj kurzych, zagrzebywaniem w końskim pomociu; 9) szalbierskim przedawaniu lekarstw na wszelkie skutecznych choroby. 10) Wstręcie wspólnem z egypcyanami od drobnego bobu; 11) uporczywości w przyznaniu się do zbrodni nawet w szrod naysroźszych mąk i tortur; 12) kolorze skóry brunatnem; 13) wszystko to ma wspierać udawanie siebie za egypcyan ledwie nie powszechne między cyganami; 14) a tancelubieżne obnażonych dziewcząt, przypominać mają Izydy kapłanki. Z Trogloditami wspólne cyganom wedle Grizeliniego: stronienie od porządných i ochędoźnych mieszkań, za czem upedzał się egypcyanin; i pogarda rolnictwa, od egypcyan szanowanego. Wszystkie atoli rzezone dowody tak są naciągane, lub fałszywe, że nawet nie potrzebują zbijania.

(190) *Bellonius Observation* Lib. II cap. 41. Anzeig. aus p. K. K. Erbland 5ter Jahrg. s. 195. *Niebuhr* I. c.

§. XVIII. *Cygani są Indyanami.*

Gdy już całkiem o sposobności odkrycia rodzinney ich ziemi zwątpiono, traf szczęśliwy, wsparty szerzącą się dziś języków azyatyckich nauką, do oczywistości przekonał o naybliższem podobieństwie mowy cygańskiej do indyjskiego języka. Zadyktowane przypadkowo do sta w liczbie wyrazy. przez trzech ciągle w Leyden uczących się malabarczyków, w prowincyi jak powiadali czygania zrodzonych, bez trudności cygan europejski pojął i objaśnił (191). Nie wiedząc o tem odkryciu uczeni *Büttner* (192), *Rüdiger* (193), i *Pallas* (194), odmienną drogą, uderzającę spostrzegli podobień-

(191) W piśmie peryodycznem Wiedeńskim: *Wiener Anzeigen*, są wyrazy półkownika *Szekely von Doba* w języku łacińskim mieszczące to odkrycie, uczynione r. 1763 d. 6 listopada. Można też je widzieć w dziele *Anzeigen aus d. K. K. Erbl. 6ter Jahrg. s. 87-88.* Prowincya czygania, na żadney karcie jeogr. widzieć się nie daje.

(192) *Büttner Einleitung zu d. Vergleichungstafeln der Schriftarten verschiedener Völker* Gottin. 1775 in 4.

(193) *I. C. C. Rüdiger Grundriss einer Geschichte der menschlichen Sprache Ier Theil* (Leipz 1782 in 8) S. 89. § 181.

(194) *Pallas Neue Nordische Beyträge 3ter Theil* (St. Peterburg 1782,8) s. 96.

stwo mowy prowincyi indyjskiej Multan, do cygańskiej, a uczoney *Marsden* nowemi to poparł dowodami (195). Udowodniwszy Grelmaun, że we 30 indyjskich wyrazach, 13 cygańskich naliczyć można; pomny na odmienność dyalektów, rozmaitych prowincyi indyjskich; i przekształcenie mowy dzisiejszej cygańskiej przymieszanem rozmaitych europejskich wyrażen, dziwi się nad tak znakomitem podobieństwem (196). Wspierają wy-czerpnione z języka dowody, niezatarte dotąd w powierzchowney postawie, brunatney barwie twarzy, i nałogach dochowane do indyan podobieństwa (197). Bojaźliwe tchorzowstwo;

(195) W liście prywatnem pisanem r. 1785 d. 22 aprilis z Londynu do Göttingi.

(196) O różności dyalektów indyjskich przekonywają: *Benjam. Schulzii Grammatica Hindostanica* w Rzymie 1778. *John Fergussons Dictionary and Grammar of the Hindostan Language* London 1773.

(197) n. p. Postawa Indyan dobrze ukształcona, mało u nich garbatych i ulomnych, włosy czarne, dzieci długo obnażone biegają, kobiety prostego rodu brudno odziane, skłonność do mieszkania w namiotach nadzwyczajna, jak przekonywają *Sonnerat Reise nach Ostindien und China. Erster Band. s. 26, 27, 65.* Nazwanie siebie *Rom* lub *Rome* indyanom z cyganami wspólne, przypomina boga indyjskiego Rama. *Pallas neue Nordische Beytrage* 1782.

upędzanie się za czerwoną odzieżą; troskliwe skrywanie własnego języka; też same ruchome kowalskie i rzemieślnicze narzędzia, płasy cyganek ze wszelkimi nieprzystoynemi wykonywane jestami za błąhą nadgrode, przy muzyce przez oyca odbywaney, są całkowicie indyyskie. Pełen jest wschód wróżbiarskich przepowiedzeń, wszakże Chiromancya wróżąca o ubóstwie lub bogactwie, szczęściu i nieszczęściu; wielkiej lub małej potomstwa liczbie, w samych Indyach zasiadła. Wstręt cygana od związków małżeńskich z innemi osobami, i podległość niewolnicza żony, pożądanie męskiego potomstwa, całkiem indyyskie przypomina kasty (198). Nakoniec wielu do Włoch przybywających, mieścić się indyanami nie omieszkało (199).

Z pomiędzy kast licznych indyyskich w zasadniczem podziale, na bayce o stworzeniu spoczywających, cygani należec mają do nayniższej, i nieczystey złodzieyskiej kasty *Suders* lub *Sudra*, do usług i podlepszego rzemieslnictwa

(198) *Philipp, Baldaeii* Wahrhafte ausführliche Beschreibung der Ostindischen Küsten Malabar und Coromandel, z holenderskiego tłumaczone str. 513 i 531.

(199) *Muratori Scriptor. rer. Italicar.* T. XIX, p. 890 Aliqui dicebant, quod erant de *India*.

przeznaczoney, ciągle w stanie niewolnictwa będącey, z którego nikt jey wyzwolić nie może (200). Kasta *Sudra* podług opisów kolegi Lelewela, xiegi Weda pod karą śmierci czytać nie może; ofiar w sposobie kast wyższych nie składa, nie zna odradzania się; w związkach małżeńskich samo jednożeństwo jey wolne, a żony w żaden sposób z kast wyższych nie poymuje. Spłodzone dzieci przez połączenie się osoby kast wyższych z *Sudrą*, uważane są za wyrzut rodzaju ludzkiego, płód nieczysty, w miastach mieszkania nie mający, a w naywyższej zostając pogardzie, tworzą kasty nieczyste dzisiay *Parias* nazywane (201), czyli stek wszelkicy hołoty, łotrowstwu, oszukaństwu, pijaństwu, i cielesney rozpuście oddancy, oraz wszystkim oburzającym nałogom jakie w cyganach spostrzegamy (202), i do tego właśnie oddziału Grellmann cyganów liczy.

(200) Gesetze der Gentoos aus dem Engli. von Rudolph Erich Raspe Hamburg 1778 s. 100—102.

(201) Joachima Lelewela dzieje starożytne Indyy. Warszawa 1820, 8vo p. 8—11.

(202) Baldaus l. c. s. 410. Dänische Misionsberichte Th. 3 s. 178. Sonnerat l. c. s. 24, o piałństwie Indyan Suders rozprawia. Nie zna kasta Suders porządnych

Powodem wędrówki bydź mają morderstwa, pożogi i zniszczenia r. 1408 i 1409 szerzone w Indyach przez nawracającego do Moslanizmu Timur Kana (203). Kasta *Sudra* najmniej do rodzinney przywiązana ziemi, i od innych prześladowana, łatwiej wędrówkę mogła przedsięwziąć (204), ile najmocniej mściwym orężem tępiona. Nie wiemy krajów przez które napływali do Europy. Prowadzący ich przez Arabią Grellmann, każe Egipt odwiedzać, a ztamtąd do Turcyi wylądowywać (205).

§. XIX. *Los jakiego w Europie doznawali.*

Tyle niecnych i zgubnych przymiotów wy-

malżeństw, wychowanie dzieci całkiem zaniedbane, upodobanie w muzyce nadzwyczajne, za końmi upędzanie się nad podziw. *Sonnerat* l. c. s. 89 tudzież *Briefe eines Chur-Braunschweigischen officiers in Ostindien*; im *Hannovrischen mag. Jahr 1785 stü 34 s. 531*. Równie cygan jak *Suders* sprawuje rzemiosło oprawcy i zdeymującego z bydląt odpadłych skóry.

(203) *Histoire de Timur-Bec*, écrite en Persan par Cherefeddin-Ali, traduite en François par *Mr. Petis de la Croix* T. III p. 9.

(204) Pogarda kasty *Sudra* tak jest wielka, że *Bramin* spostrzeżony tam gdzie jey są chaty, natychmiast bywa ukamienowany.

(205) *Grellmann* l. c. p. 541—542.

żey wyłuszczoney, wzbudziło od dawna zapytanie w narodach, co z tem plemieniem piekielném uczynić należy? Niezdolne do obmyślenia innych szrodków wieki uplynione, wszędy wygnanie zalecały. Zabrzmiały kazalnice głosem pogromu na cierpienie ich w kraju (206), uczeni politycy zaostrzyli swe pióra (207), prawodawcy pokilkakroć odnawiali wywołania ustawy.

Nayodleglejsza od nas Hiszpania r. 1492 podniosła wypędzenia chorągiew. Król Ferdynand I, nie szczędzący nawet korzystnych mieszkańców (208), tem skwapliwiey rozkaz wypędzenia zgubney hołoty ogłosił (209). Rozbiegła po ustronnych kryjówkach czarna tłuszcza, przeczekwała bezskutecznie ponawiane ustawy Karola V i Filipa IIgo (210), a coraz moc-

(206) *Gerhard Loc. de Magistr. num 227. Olear. Zigeunerfrag. quaest. 5.*

(207) *Bodin de republica Lib. V. c. 2. Keckermann Disput. XXXIII. Cursus philosoph. probb 2.*

(208) Rozpoczął to, co Filip III r. 1510 dokończył, i wypędził 70,000 nie tylko żydowskich, ale i Maurów rodziny.

(209) *Bodinus l. c. Camerar Hor. subcisiv, Cent. II. cap. 75 p. 297.*

(210) *Franc. Ferd. Cordova Didascal Multipl. p. 408.*

nicy rozgnieżdzana, widziała zbliżającą się w końcu zeszłego wieku nową burzę (211), nim szrodki poprawy obmyślane zostały.

Wcześniejsze aniżeli chce Grellmann, bo w latach (1453 i 1467) wyroki przeciw cyganom francuzkim du Cange ukazuje (212). Franciszek I i seym orleański (r. 1561), ogniem i mieczem wytępienie w obławach zasrożył (213), nie więcey przecieź jak w Hiszpanii skutecznie, ile przekonywają ponowione (r. 1612) takieź same uchwały (214). Szwaycarya r. 1510 wypędziwszy, pod szubienicę powrótu zabroniła (215).

Nie bardziej we Włoszech bezpieczni, (r. 1560) ile *złodzieje, oszuści, i szpiegi dla Turków*, od władz neapolitańskich przesłado-

(211) *Swinburne's Travels through Spain* p. 231.

(212) *Du Cange Glossarium Mediae et infimae latinitatis*: czyli bardziej Carpentier w dodatku T. I. p. 94. Grellmann zaś nappierwszy rozkaz wypędzenia w roku 1561 błędnie naznacza, l. c. p. 175.

(213) *Cordova* l. c. *Pasquier Rechercher de la France* Liv IV chap. 19 p. 361 *Bodin* l. c. *Camerar* l. c.

(214) *Thuan. continuat.* Libr. V. p. 260 i *Hiob Ludolf* *Weltgeschichte* T. 2. (Frankf am Main 1716, fol) S. 399.

(215) *Joh. Jac Hottinger* *Holvetische Kirchen geschichte*, Th. 2 s. 320.

wani (216); unosili się w górniesze krainy, lecz zaraz (r. 1572) z Medyolanu i Parmy ustąpić zmuszeni (217); nabiegli za herezyą i niedowiarstwo pod piorun kłatwy na Synodach prowincjonalnych (r. 1576) w Neapolu, (a r. 1596) w Salerno rzucouy (218): pokrywszy się więc pomiędzy skały lub w państwie papieżkim, przeczekali odnawiane postanowienia (r. 1569 i 1585) z królestw obóyga Sycylii ich wywołujące.

Kroki okrutne wywierane w Anglii przez Henryka VIII (r. 1531), nakazujące pod konfiskatą i więzieniem, wyniesienie się z kraju, przez statuta Filipa i Maryi do kary śmierci posunione, a przez Elżbietę ponowione, niezdolały usunąć zuchwałych tułaczów (219). Sir Matiasz Halle, a za nim Blakstone zapewnia, że na mocy ostatniego statutu, trzynastu cyganów na śmierć skazano w hrabstwie Suffolk (220).

(216) *Swinburn's Travels in the two Sicilies* vol. 1 p. 307.

(217) *Sirii* commentar. rerum in orbe gestar. ad ann. 1572.

(218) *Mansi* supplementa Concilior. To. V. p. 1037, 1168. seqq.

(219) *Salmon heutige Historie, oder gegenwärtiger Staat des Türkischen Reichs.* Th. I s. 320 i następne.

(220) *Blakstone* wedle Czackiego l. c. p. 238.

Statuta duńskie, zalecające wszelakiej zwierzchności chwywanie do więzień rzeczonych *watęśów, kłamców, złodziejów, i czarnorięźników*, ciągle przystępu wzbraniały (221).

Mniey dogodna z powodu doskwierających tej hołocie mrozów Szwecya, potrójną seymów uchwałą (w latach 1662, 1723 i 1727) co raz zasrażaną, prześladować od r. 1512 nakupionych nie omieszkała (222).

W Niderlandach przeciwko zakazom tułający się cygani, edyktem dworu w Utrechcie (r. 1545) na smaganie do krwi; wrywanie nozdrzów, ogolenie głowy i brody potępieni, z kraju wywożeni bywali (223); a późniejsze ustawy (lat 1582, 1588 i 1590) pod utratą gardła wstępu zabroniły (224).

Nigdzie wszakże tyle co w Niemczech nie wyszło ustaw przeciw rzeczonym tułaczom, o

(221) *Lex Dan.* Lib. III. cap. 20. Art. 3 Lud. von *Holberg* *Jüdische Geschi.* Th. 2 s. 695.

(222) *Chr. Netelblad* *Schwedische Biblioth.* (Stockholm und Leipz 1729.4) Drit st. s. 265. *Messenius* *Epitome Scandiae illustratae* T. XV wydania 1705, p. 95.

(223) *Mathäus* *de jura Gladii.* cap. 33 pag. 633.

(224) *Laet*, *Introit Brabant.* Addit. II art. VI, i corpus *Constituti. Imper. Auctore. Franc. Frid.* ab *Andlern.* Tom I. I Par. 2 p. 1816.

szpiegostwo dla niewiernych turków ciągle obwinianym. Materya ta bezskutecznie zajmowała obrady Seymów Rzeszy w latach: 1496, 1497 i 1498. Dzielniejsze środki przez Maksymiliana I w ustawie r. 1500 postanowione, wszelkie kroki i gwałtowności przeciw nim przez kogokolwiek przedsięwzięte bezkarnie puszczały. Opór wielu elektorów, owszem udzielanie nieszczęśliwym ofiarom za opłatą paszportów, dał powód odnowienia (w latach 1550, 1544, 1548 i 1551) ostrości dawnych ustaw, wszystkie paszporta od kogożkolwiek dane, odebrać kazano. Piotr Denais sędzia kryminalny tego wieku, rzuciwszy na nich wszelkie obelżywe nazwiska, nie tylko bezkarney wolności zabijania ich dowodził, lecz wyrzekł to haniebne zdanie: *Fides publica den Zigeunern nec dator nec data servator* (225). Nakoniec powszechne urządzenie policyyne (r. 1577), przystęp im do kraju Rzeszy utrudniało (226)

Tak prześladowani na wschodzie i północy, pomnażali liczbę współbraci ku Polsce

(225) Czacki o Lit. i Pol. Praw. T. I p. 238.

(226) Sammlung der Reichsabschiede (Frankfurt am Mayn 1747) Th. 2 s. 32, 50, 344, 509, 602, 622, 625, Th. 3 s. 394.

zbliżonych, która ten ma zaszczyt, że się nie splamiła dotyla barbarzyńskiem jak inne kraje okrucieństwem. Pierwszą o cyganach wzmiankę w aktach naszych (pod r. 1501) za Alexandra Króla spostrzegamy (227). Niebawnie atoli też same ich co wszędy postrzeżone wady, podobnychże chwycenie się kroków doradzały. Już kanclerz Jan Ocieski przy wypędzeniu obstawiał. Jakób Przyłuski w statucie swym (r. 1555) zgromiwszy szalbierstwo, szpiegowanie i żebranie uprzykrzonych tułaczów, zapowiada zubożenie przez nich kraju, grozi niebezpieczeństwem z połączenia się z nimi dalszey czerni, a wyrzuciwszy prawodawstwu lepsze z nimi jak z krajowcami obchodzenie się, kończy rzecz radą, by okuci w kaydany, do robot wieyskich czy rzemieślniczych zmuszani byli, lub do prac publicznych zażyci (228). Dopiero na seymie

(227) Metryka Litewska pod tym rokiem gdzie nappierwsze ich wypędzenie z Litwy zalecone.

(228) Przyłuski fol. 551. Quod si Leges nostrae tantopere animadvertunt in vagos et ociosos homines gentis nostrae . . . multo magis in phillistros, cyganos apud nos vocitatos, ex instituto vitae vagos ac erroneos animadvertere debuerant: ne videlicet tanta impunitate quocumque divertunt furentur, hominibus simplicibus,

1557 wywołanie ich z polskiego kraju postanowione, koniecznie miało nastąpić po konstytucyi 1565, z warunkiem nie przyzymowania nadal. Nie brały skutku upragnione życzenia, bo piszący na seymie ustawy, za powrotem do domu, złotem odważane listy protekcyjne wydawali, niby we własnych osiadłym dobrach; zatem roku 1578 po raz trzeci wywołanie ponowione, z ostrzeżeniem, że przechowujący od każdego pozwany, za współnika banitów poczytany i karany zostanie. Niepodołała się kara współnictwa (*complicitatis*) obywatelom województwa podlaskiego, jak się wyżej namieniło, zatem konstytucya 1607 uwolniła podlasianów od tej kary, postanowiwszy, aby *Complicitatem* nie każdy, lecz tylko ukrzywdzony dowodził, a na samych starostów rozkaz wypędzenia włożony. Ostateczna konstytucya 1624 w ten sposób poprzednie wytłumaczyła, że tylko *nieosiadłych* tułaczów nikt nie miał przechowywać (229). Sejm wielki najpóźniejszy dla nich

dolis atque omnibus prestigiis imponant, et victum qui tantum operariis debetur eminentantur, ac praeripiant saepe etiam vi praedentur etc.

(229) *Leges Statuta et constitutiones Regni Poloniae* (Varsov: 1732 seq. fol.), dzieło znane powszechnie pod na-

pisał w Koronie urządzenie, którego wynaleść dotąd się nie udało.

Umiarkowańsze Litewskie prawodawstwo, odrazu usiłowało uczynić korzystnymi cyganów. Reces grodzieński (r. 1568) ile żebraków od wszelkich uwolnił podatków, a złodziejów jedynie i szpiegów wypędzać zalecił. Nie chcącym wychodzić, branie osiadłości pod panami, kniaziami, szlachtą lub hospodarem poruczył (230). Znaczna liczba korzystała z tego dobrodzieystwa w całej odmawianego Europie; że atoli znaczniejsza ilość próżniaków i szkodników z czasem napłynęła, zatem Statut trzeci dziś obowiązujący do szkodków wypędzenia, i nie przyjmowania pod karą 12 kop groszy uciekać się musiał (231). Osiedli pod panami,

zwiskiem *Volumina Legum*. Rzeczony prawa o cyganach znaleźć można roku 1557 v. 2, f. 608 §. cygani. Roku 1565 v. 2, f. 691, tit. cygani; r. 1578 v. 2, f. 972 tit. cygani; r. 1607 v. 2, f. 1618 tit o pozwach *complacium*. Kons. r. 1624 v. 3, f. 468 tit: *Przechowanie*.

(230) Rękopisma Statutu Litewskiego drugim zwanego za Zygmunta Augusta 1564 i 1566 ogłaszanego, znajdujące się w bibliotece puławskiej, JO. Xięcia Senatora Wojewody Adama Czartoryskiego.

(231) *Statut Litewski* trzecim zwany, czyli dziś obowiązujący zatwierdzony r. 1588, Roz. 14 Art. 35.

nie więcej nad 15 groszy pogłównego płacić byli obowiązani (252).

Widzieliśmy dostatecznie, że prócz Węgier, Siedmiogrodu i Rosyi (233), żaden naród nie omieszkął probować środków wypędzenia; nie myśląc, że te, nawet momentalnie zaradzić złemu zdolne nie były. Bo gdyby nawet z całej Europy wypędzić ich zdołano, zawsze w Turcyi cierpiani, napływaliby do sąsiednich mocarstw. Cóż? kiedy kroki te, nie współcześnie wszędy przedsięwzięte, zwinnemu cyganowi czas dawały wynoszenia się do krajów, o tem jeszcze nie myślących, lub którego podobne ustawy w zaniechaniu poszły i przedawnienie. Rozpacz sama, brak dojrzałej rozważy, i opieśzałość w zastanowieniu się nad mniey gwałtownemi, a dogodniejszymi uobyczajenia ludu drogami, ustawy takie dyktować musiała; tem

(232) Konstytucya 1589 vol. Leg 2, f. 1303 i konstytucya 1590 v. 1° 2, f. 1351.

(233) Niemieccy pisarze za wzór swojemu krajowi Rosyą wystawują, w której szczęśliwszy cygan wolno mógł na jarmarki uczęszczać, i handlem się bawić za szczupłą opłatę; Berlinische Monatsschrift Jahrg. 1783 sep. s. 218. Nowsze względem nich Ukazy Rosyjskie niżej przytoczym.

niepolityczniejsze, że ludnością, potęgę Państw stanowiącą, nierozważnie szafowały, a wypędzały tyle rąk do pracy zdolnych. Dla tego wielu z dawniejszych uczonych zatrzymanie, i użycie do pracy radziło (234).

§. XX. *Usilności poprawienia cyganów.*

Długo pobożnem będące życzeniem, urządzenie ludu cygańskiego na cnotliwych i krajowi pożytecznych obywatelów; dziś takim bydz przestało w wielu narodach. Głośna sankeya pragmatyczna hiszpańska ze 44 artykułów złożona: 1) zaleca cyganom opuszczenie tułackiego i koczowniczego życia, a obranie stałych siedlisk i pożytecznych zatrudnień; 2) zmusza do wyrzeczenia się własney mowy; 3) a żadnego gromadnego osiadania na jednym nie dozwala miejscu. 4) Familia przez trzy pokolenia udowadniająca porządne, obyczajne a pracowite życie, i sprawowanie się nie naganne, prócz innych

(234) *Gorop Becan Hermathen* Libr. I, p. 18 mówi: Cum isthoc hominum genus furandi artem palam profiteatur, non sine ingenti magistratum fit ignominia, qui eos non statim remis vel glebis addicunt. Toż samo powtórzył *Besold Colleg. politic.* cap. 10, §. 6, n. 56, i *Casp Klock Tractat de Aerario* Lib. II, cap. 102 u. 28

nagrod, do honorów a nawet szlachectwa podwyższoną bydź miała (235).

Nie mniej o szczęście węgierskich cyganów troskliwa Cesarzowa Maria Teressa, 1) zakazała mieszkania w szałasach, tułania się po kraju, handlu końmi, karmienia się padłem, a nawet oddzielnego sędziego waydu usunęła. 2) Chcąc wszystko dawne, aż do języka i nazwiska wytępić, krajowym tylko przemawiać do siebie językiem, i *Uj Magyar* (nowochołopami) nazywać się kazała. 3) W pewnym czasie przeciągu opuściwszy cygański obyczaj, bądź w miastach i wioskach pobudować i trudnić się uczciwym mieli rzemiosłem, bądź przybrani w włościańską odzież, pod panami na gruncie osiadać i bawić się gospodarstwem powinni byli. Nieskuteczność rzeczonych ustaw, z gwałtowniejszymi środkami roku 1773 ponowioną została; nikomu z cyganów zameście nie miało bydź pozwolone przed okazaniem sposobu wyżywienia żony i dzieci, a zrodzone potomstwo gwałtem im wydarte, niecygań-

(235) Neueste Reisen durch Spanien von Joh. Jac. *Volkman*
(Leipz 1785 Th. I, s. 76. Także, *polit. Journal*, Jahrg.
1783 novembr. s. 112i.

skim obyczajem wychowane bydź miało. Ostatni szrodek po dwakroć nawet został wykonany, gdy znienacka w nocy pięcioletnie wydarto im dzieci, i na wychowanie chłopom z nagrodą roczną 18 złotych rozdano. Też same mający widoki względem cyganów siedmiogrodzkich Józef cesarz, pragnący ich przywiązać do stałych siedlisk, r. 1782 nowe wydał urządzenie w punktach następujących.

I. *Co do Religii:* 1) Nie tylko starzy, przyymować mieli podane sobie w tey mierze nauki, ale nadto wcześniej dzieci w tym celu do szkół oddawać powinni: 2) bronić dzieciom ile możności gorszenia ludu przez wałęsanie się i pląsy nago po ulicach, 3) zakazać w mieszkaniach sypiania dzieciom razem płci różney. 4) Polecieć pilne, mianowicie w dni świąteczne, uczęszczanie do świątyń pańskich. 5) Poddać ich wreszcie pod pewną duchowną władzę czuwającą nad wyznaniem każdego.

II. *Co do rzemiosł i sposobu życia:* 1) w pokarmach, ubiorach i języku stosować się mają do miejscowych zwyczajów, powstrzymać się przeto od obrzydliwych pokarmów i różno-barwney odzieży, a własnego zrzec się języka, tyle do ukrycia kradzieży posługującego. 2) Nie uka-

zować się w ogromnych płaszczach lub płótnach do utajenia kradzieży sposobnych. 3) Koni żaden cygan chować nie powinien prócz wymywających złoto; 4) zamiana szachrayska na targach i jarmarkach ustaje: 5) miejscowe urzędy czuwają aby cygani próżniactwem się nie bawili, lecz gospodarkę prowadzili, lub szli na zarobki. 6) Do rolnictwa koniecznie zmuszeni bydź mają, a dziedzic ich przyymujący, grunt pewien ma wyznaczyć w tym celu. 7) Zaniedbujący uprawy własney roli, cielesnie ukarany będzie. 8) Wtedy jedynie muzyką i tancem rozweselać się wolno, gdy nic do czynienia nie pozostanie w polu.

§. XXI. *Prawa Rossyyskie poprawę cyganów zalecające.*

Wiekopomnie słynąć będzie prawodawstwo Rossyyskie, że nie splamiwszy się nigdy przesładowaniem cyganów, od razu korzystnemi dla kraju uczynić ich chciało mieszkańcami. Imperatorowa Katarzyna II, pierwszy dała przykład wytępienia zgubnego w tym ludzie tułactwa, przez osadzanie na gruntach skarbowych, a policzywszy w Ukazie 1785 dnia 31 grudnia, do klasy włościan Monarszych, w po-

datkach i powinnościach z ostatniemi zrównała (236). Roku 1798 przepis osadzania ich w dobrach skarbowych w części został wykonany (237). Ponowione wspomniane usilności w Ukazie 1800 dnia 12 lipca dla Kurlandyi wydanem, w przypadku niezneydowania się ilości potrzebney ziemi skarbowey w tey prowincyi, do Senatu o tem raportować kazały (238).

Przedsięwzięte dzielnieysze szrodki w Ukazie Senackim r. 1803 dnia 17 czerwca, nakazawszy wszelkim władzom kłaść tamę tułactwu cyganów; poruczyły Gubernatorom cywilnym podzielenie rzeczonych wałęsow na drobnieysze oddziały, rozsadzenie po odlegleyszych wioskach, z których na przekarmienie odpuszczanemi bydź nie mieli; doniesienie wreszcie Senatowi: 1) wielu w kaźdey skarbowey lub dziedzicznej osadzono wiosce; 2) czyli ci w gospodarskie i rolnicze opatrują się narzędzia; 3) przywykają do

(236) Словарь Юридическій *Михаиломь Чулковымь* (Въ Москвѣ 1792. 4). Част V. стр. 2756.

(237) *Neander* Auszug aus. d. Manif. Ukas. etc. (Mitau 1804 8.) s. 45g.

(238) *Neander* auszug aus d. manif. ukas. l. c.

stałej osiadłości i pracowitości rolniczej; 4) jaka nakoniec ilość dotąd nieosiadłych błąka się w każdego wydziale (259).

Zgubne nałogi i upor w tułactwie, skłoniły dziś nam łaskawie panującego Monarchę do polecenia Imiennym Ukazem roku 1809 dnia 20 kwietnia Rządzącemu Senatowi: 1) aby wyznaczył termin ostateczny, bez paszportów po kraju tułającym się cyganom, zapisania się za włościan w tych dobrach, w których sami zapragną. 2) Po rzeczonym osiedleniu, nigdy całemi familiami nie odpuszczani, wszelkim sposobem do stałej osiadłości i trudnienia się prawnie dozwolonem rzemiosłem skłaniani będą. Za każdego cygana lub cygankę z familią wydalających się, ilekroć razy to nastąpi, dziedzic majątności, a w miastach lub wioskach, wydający im paszport na przekarmienie, opłaca po rublu jednem sztrofu na rzecz magistratury powszechney opieki: wydalone familie bezwzględnie gdziekolwiek do-

(259) Систематическій Сводъ Законовъ Россійской Имперіи (въ С. Петербургъ 1815 in 4to.) Т. I. Часпъ I глава II, о жинельствѣ №о 25. стр. 43.

sledzone na pierwsiastkowe miejsce sprowadzone zostaną kosztem dziedzica, a w miastach i wioskach kosztem tego, który im paszporta wydawał. 3) Policje ziemskie i mieyskie dozorscisły mieć będą, aby cygani gromadnie się nie tułali, namiotów i ruchomych nie zakładali mieszkań. 4) Cygani w czasie rewizyi ludności w dobrach dziedzicznych zapisani, tamże pozostaną, ale na przyszłość w podobnych majątkach osiadać nie wolno; nigdzie zaś nie zapisani albo w dobrach skarbowych osiedli, do miast przyprowadzeni, rzemieślnikami lub wyrobnikami zostaną. Wioski z których do miast przeprowadzeni będą, wolne są od opłaty za nich podatków. Z resztą osadzanie ich w miastach w ten sposob urządzone zostanie, aby nie stali się ciężarem ani gminom ani magistraturom powszechney opieki, i żeby minister spraw wewnętrznych został o tem uwiadomiony. 5) Ponieważ wielu z dziedziców nie tylko żadney korzyści, lecz owszem szkody od cyganow doznaje, do ich więc woli zostawiono odstąpienie koronie, zapisanych we własnych dobrach, i ci stosownie do powyższego przepisu w miastach będą osadzeni, a dziedzice natychmiast od opłaty podatków oswobodzeni. 6) Wszyscy

gdzieniebądź jeszcze zapisani, w przeciagu jed-
nego roku w miastach zapisać się mają, a po
tym terminie nie dopełniający woli Rządu, ule-
gną mocy praw o wałęsających się tułaczach
postanowionych. 7) Występnii cygani, podlegą-
ją prawom powszechnym w Imperium, i po-
dług tychże karę odniosą (240).

Dopełnienie rzeczonych Ukazow w r. 1811
dnia 28 września nastąpiło: 1) zaleciwszy Guber-
natorom sporządzenie naydokładniejszych wia-
domości o cyganach w każdego będących wy-
dziale; 2) pilne każe im dawać oko, aby przy
zaliczaniu cyganow do miast, teź zbyteczną ich
liczbą obciążone nie były, wszakże dopytywać
się o zezwolenie na to guiny mieyskiej nie ma
potrzeby. Równy ich rozdział po miastach, sta-
ranney czułości ministra policyi zostawiony.
3) Dzień 1 stycznia 1812 roku, za ostateczny,
i zamykający termin zapisywanie się cyganow
do miast postanowiony, po którego upływie

(240) Uk 1809, d. 20 aprilis; ogłoszony w gazecie St Pe-
tersbarskiej 1809 d. 22 maja — СВОДЪ ЗАКОНОВЪ
I. c. — Neander Auszug aus d. eröffneten aller-
höchsten manifesten, Ukasen, Publicationen ut andern
Verordnungen (Mitau 1809 in 6vo) dritte Fortsetzung
str. 296,

żadnego stanu nie obierający, podpadną pracom powszechnem o wążających się tułaczach (241). 4) Objawiającym dostateczny kapitał cyganom, dozwala zapisywać się wedle ustanowionego porządku do gęłd kupieckich; tym zaś, co w ostateczney rewizyi do wiosek skarbowych przypisani zostali, przy tychże pozostać i trudnić się rolnictwem kazano, jeśli wiejskie gromady na to zezwolą (242).

D O D A T E K.

I.

Literae Sigismundi pro Zingaribus ann. 1423 (*).

Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper Augustus, ac Hungariae, Bohemiae, Dal-

(241) Liczne prawa Rossyyskie tułaczow (Бродяги) na zaludnienie osad Syberyi odsyłać każą, pr. ustawa o ssylocznych roku 1822 dnia 22 lipca, i Ukaz 1823 lutego 23, Ukaz Senatu 1824 dnia 31 lipca.

(242) Imienny ukaz 1811 d. 28 września. Uk. i Depart. Senatu d. 24 października 1811 Nro 22,891. Znajduje się w zbiorze Praw Rossyyskich (Сводъ Законовъ I. c.) i w dziełku *Neandra* Auszug aus d. in d. Jahren 1809 bis 1817 im kurländischen Gouvernement eröffneten Allerhöchsten manifesten Ukasen, Publicationen etc. (Mitau 1817 in 80) Vierte Fortsetzung. s. 412.

(*) Wyjęto z *Andr Felicis Offelli rer. Boicar. Scriptori-*

matiae, Croatiae, etc. Rex. Fidelibus nostris universis Nobilibus, Militibus, Castellanis, Officialibus, Tributariis, civitatibus liberis, oppidis et eorum iudicibus in Regno et sub Dominio nostro constitutis et existentibus salutem cum dilectione. Fideles nostri adierunt in praesentiam personaliter *Ladislaus Waynoda* cyganorum cum aliis ad ipsum spectantibus, nobis humillimas porrexerunt supplicationes, huc in Sepus in nostra praesentia supplicationum precum cum instantia, ut ipsis gratia nostra uberiori providere dignaremur. Unde nos illorum supplicatione illecti, eisdem hanc libertatem duximus concedendam. Quare quaecumque idem *Ladislaus Waynoda* et sua gens ad dicta nostra dominia, videlicet civitates vel oppida, pervenerint, ex tunc vestris fidelitalibus praesentibus firmiter committimus et mandamus, ut eosdem *Wadislaum Waynodam* et ciganos sibi subjectos, omni sine impedimento, ac perturbatione aliquali, favere ac conservare debeatis; imo ab omnibus impetitionibus seu offensionibus tueri velitis; *Si autem inter ipsos aliqua Zi-*

bus nunquam antehac editis Aug. Vindeli 1763 fol.
T. 1, p. 21.

zania seu perturbatio pervenerit ex parte quorumcumque, ex tunc non vos nec aliquis alter vestrum, sed idem Ladislaus Wainoda iudicandi et liberandi habeat facultatem. Praesentes autem, post earum lecturam, semper reddi iubemus presentanti. Datum in Sepus Dominica die ante Festum S. Georgii Martyris. Anno Domini MCCCCXXIII. Regnorum nostrorum anno, Hungar XXXVI, Romanor vero XII. Bohemiae tertio.

II.

Litterae Isabellae 1557, pro constituendis Wayvodis Cyganorum ().*

Nos Isabella, Dei Gratia, Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. memorie mandamus per praesentes, quod nos considerantes fidelitatem, ac fidelium servitiorum gratuita merita Egregii D. Balatfi de Kiskend fidelis nostri, que idem pro locorum et temporum diversitate nobis et serenissi. Filio nostro Electo Regi Hungariae etc. cum summa fidelitatis constantia exhibuit et impendit. Hoc igitur intuitu eundem in numerum aulicorum nostrorum equis octo

(*) Wyjęto z dzieła Wiener Anzeigen Jahrg. 1776 s. 152.

recepimus, ac in sortem salarii annualis sui, officium Wayvodatus Pharaonum ac czinganorum ubique in ambitu harum partium Regni nostri Transilvaniae, pro media parte eidem Francisco Balatfi duximus dandum et conferendam, imo damus et conferimus praesentium per vigorem, quo circa vobis fidelibus nostris, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vicecomitibus, caeterisque universitatibus Nobilium Siculoꝝ et Saxonum, item officialibus, provisoribus, Castellanis et vices eorum gerentibus, nec non prudentibus ac circumspectis Judicibus, Juratis caeterisque civibus quarumcunque civitatum, oppidorum et villarum, ubivis in praescripto ambitu istius Regni Nostri Transilvanici constitutis et existentibus, harum serie mandamus firmiter, quatenus dum et quando-cunque annotatus Franciscus Balatfi, vel homines ipsius, per eum ad id deputati, in exigendis ejusmodi proventibus, regnum hoc nostrum circumeundo ad vos pervenerint, ex tunc eosdem in exactione talium proventuum, ipsi de medio Pharaonum sive czinganorum, more ab antiquo debentium, pro media parte ubique libere ac pacifice exigere permittatis, et permitti modis omnibus faciatis. Secus ne feceritis,

praesentibus perlectis, exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae in Dominica cantate Anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo septimo.

Isabella Regina.

III.

Articulus dietalis pro Festo B. Michaelis Archangeli, Albae Juliae 1558.

Quia Czigani per Vaivodas eorum variis taxationibus et exactionibus extraordinariis, contra veterem consuetudinem ipsorum infestantur: supplicarunt igitur fideles Regnicolae, dignentur majestates suae sacrae (matka Isabella i syn), Vaivodis Cziganorum committere, ne ultra veterem eorum proventum ad insolitas exactiones compellant, sed contenti sint intra annum a singulis cziganorum taxa unius floreni, nempe ad Festum Sti Georgii denar. 5o; ad Festum Sti Michaelis similiter 5o.

IV.

LIST PROTEKCYNY *Janowi Marcinkiewiczowi cyganowi starszemu mieszczaninowi y obywatelowi miasta Mira* (*)

Karol Stanisław Radziwiłł Xiąże na Ołyce, Nieswieżu, Birzach, Dubinkach, Słucku, Kopy-

(*) Kopijowany z autentyku dochowanego w archiwum

lu, Klecku y Świętego Państwa Rzymskiego, Hrabia na Mirze, Szydłowcu, Krożach, Kopyciu, Kieydanach, Koydanowiu, Zabłudowiu, Białymkamieniu y Białłey, a na Żołkwi, Złoczowie, Pomarzanach, Newlu, Siebieżu Pan i dziedzic, Wojewoda Wilinski, Orderow Orła białego, świętego Jendrzeja, świętego Huberta kawaler.

Oznajmuję tym moim protekcyynym listem, wszem w obce y każdemu z osobna, komuby o tym wiedzieć należało, iż Jana Marcinkiewicza cygana starszego, mieszczanina y obywatela miasta mojego Mira z całą kompanią jego w tymże mieście osiadłą y domy swoje mającą, biorę w moją protekcyą, jako własnych mieszczan i poddanych moich, zwłaszcza kiedy to nie jest przeciwko prawu, Konstytucyom i Statutowi W. X. Lit. które cyganow loźnych tylko, nie osiadłych, z miasteczka do miasteczka przejeżdżających y tułających się ochraniać y takim dawać protekcyą zakazują; co zaś ludzie nie hultaje, ale osiedli, pod to prawo z żadney przyczyny podpadać niepowinni. Pro-

Radziwiłłowski w Wilnie, na papierze z pieczęcią
Xiążęcą Orła, armaturą uzbrojonego.

szę tedy wszystkich aby pomienionych Cyganow moich Mirskich, na jarmarkach, targach, drogach, y gościncach nie aggrawowali, wolne hande pozwalali, sami sobie sprawiedliwości nie czynili, wolno wszędy bez żadney ich krzywdy przepuszczali, gdyż Ja jako o własnych moich poddanych krzywdę ująć się, y o nie każdym prawem agere deklaruję się. *Pozwalam temuż Janowi Marcinkiewiczowi występnych karać, nieosiadłym w miastach naszych na jarmarkach y targach handlow prowadzić nie dozwalać, chyba za dołożeniem się Cygana starszego Jana Marcinkiewicza mieszczanina y obywatela miasta mojego Mira.* Który to list protekcyyny dla więksey wagi y wiary ręką własną podpisawszy, pieczęć moją przycisnąć rozkazałem. Dat w Zamku moim Nieświezkim, Tysiąc siedemset siedemdziesiąt osmego roku miesiąca lipca dwudziestego drugiego dnia.

Karol Xiąże Radziwiłł.

(L. S.)

W Z O R

CYGANSKICH WYRAZÓW Z INDIYSKIEMI
PORÓWNYANYCH (*).

<i>Cygańskie.</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy</i>
<i>Jek</i>	<i>Ek</i>	Jeden
<i>Duj</i>	<i>Du</i>	Dwa
<i>Trin</i>	<i>Tin; Trej</i>	Trzy
<i>Sztár</i>	<i>Tszar</i>	Cztery
<i>Pantsz</i>	<i>Pantsz</i>	Pięć
<i>Tszow</i>	<i>Tszo</i>	Sześć
<i>Effá</i>	<i>Héfta; Sat</i>	Siedem
<i>Okhtó</i>	<i>Aute</i>	Ośm
<i>Nah; Enja</i>	<i>Nau</i>	Dziewięć
<i>Desz</i>	<i>Dos; Des</i>	Dziesięć
<i>Bisz</i>	<i>Bjs</i>	Dwadzieścia
<i>Si; Triwardesz</i>	<i>Tjs</i>	Ttrzydzieści
<i>Sztarwardesz</i>	<i>Tszaljs</i>	Czterdzieści
<i>Pendsjah; Pant- szwardesz</i>	<i>Pendsza</i>	Pięćdziesiąt
<i>Tszowardesz</i>	<i>Sytt</i>	Sześćdziesiąt
<i>Eftawardesz</i>	<i>Sytr</i>	Siedemdziesiąt
<i>Okhtowardesz</i>	<i>Asseh</i>	Ośmdziesiąt
<i>Enjawardesz</i>	<i>Nowé</i>	Dziewięćdziesiąt
<i>Szel</i>	<i>Sau</i>	Sto
<i>Duiszel</i>	<i>Dosai</i>	Dwieście
<i>Ekezeros; Desz- warszel</i>	<i>Ekhazar; Hazar</i>	Tysiąc.
<i>O Gluno; a jekto</i>	<i>Pajla</i>	Pierwszy
<i>O Duito; a duito</i>	<i>Dusera</i>	Drugi
<i>O Tritó</i>	<i>Tissera</i>	Trzeci
<i>O Sztarto</i>	<i>Tszarta</i>	Czwarty

(*) Niemiecka w Grellmannie pisownia, tu jedynie zmieniona co do *sek* na *sz* przekształconego.

I M I O N A R Z E C Z O W N E

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
<i>Tziro</i>	<i>Wakht</i>	Czas
<i>Bersz</i>	<i>Burz</i>	Rok
<i>Manet</i>	<i>Meina</i>	Miesiąc
<i>Efta</i>	<i>Hefta</i>	Tydzien
<i>Diwe</i>	<i>Diw</i>	Dzień
<i>Rátji</i>	<i>Rateh</i>	Noc
<i>Feizrile</i>	<i>Fazir</i>	Ranek
<i>Doga</i>	<i>Tszis</i>	Rzecz
<i>Kak</i>	<i>Tulad; Rykem</i>	Płec
<i>Goswro</i>	<i>Gustur</i>	Sposob
<i>Jek Otter</i>	<i>Tszan; Tukra</i>	Kawałek
<i>Gin</i>	<i>Adadach</i>	Liczba
<i>Dewel; Del</i>	<i>Khoda; Allah</i>	Bóg
<i>Deuw</i>	<i>Deuw, Muret</i>	Bałwan
<i>Bollopen; Bolipen.</i>	<i>Dune</i>	Świat
<i>Tszeross</i>	<i>Beheszt; Asman</i>	Niebo
<i>Tszerhe</i>	<i>Tara</i>	Gwiazda
<i>Kham; Diëss</i>	<i>Kam; Surez</i>	Słońce
<i>Tszon; Tszumuth</i>	<i>Tszand</i>	Miesiąc
<i>Probal</i>	<i>Howah</i>	Powietrze
<i>Thu</i>	<i>Dhuah</i>	Dym
<i>Jag</i>	<i>Ag</i>	Ogień
<i>Mumeli</i>	<i>Bathj</i>	Światło
<i>Panji</i>	<i>Panj</i>	Woda
<i>Phu</i>	<i>Puma</i>	Ziemia
<i>Bear; Balwal</i>	<i>Beiar</i>	Wiatr
<i>Felhesznodi</i>	<i>Baddel</i>	Obłoki
<i>Felheszine</i>	<i>Bjdszelj</i>	Błyskawica
<i>Tszetogasz</i>	<i>Meg</i>	Piorun
<i>Briszint</i>	<i>Birrsat</i>	Deszcz
<i>Osz; Mraszu</i>	<i>Osz</i>	Rosa
<i>Koeddo</i>	<i>Kohassa; Kohol</i>	Mgła
<i>Terum</i>	<i>Muluk</i>	Kray
<i>Hedjo; Dumba</i>	<i>Pahr</i>	Góra
<i>Bar</i>	<i>Pytter, Kaja</i>	Pagórek
<i>Gere</i>	<i>Gerrah</i>	Dół
<i>Geb</i>	<i>Gibah</i>	Dziura

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
Wesz	Djp	Wyspa
Sero	Dszjl	Morze
<i>Kunara</i>	<i>Kinerj</i>	Brzeg
<i>Toss</i>	<i>Tszata</i>	Bagno
Foljasi	Pohara	Zrzódło
<i>Hanj; Hanik</i>	<i>Huah</i>	Studnia
<i>Tallo</i>	<i>Tallauw</i>	Staw
Szik	Moil	Błoto
Tszar; Djiplo	Rag; Bauus	Popioł
Meszo	Tszuna	Wapno
<i>Kutschahu</i>	<i>Kitsz</i>	Glina
<i>Balu</i>	<i>Bull</i>	Piasek
<i>Bäre</i>	Sanka	Kamień
<i>Wahlin</i>	<i>Belun</i>	Szkło
Jekekoro bar	Patter	Krzemień
<i>Sonnai; Somna-</i> <i>kunj</i>	<i>Suna</i>	Złoto
<i>Rüp</i>	<i>Ruppa</i>	Srebro
Tzaster; Traszt	Luha	Żelazo
Tszino	Kelley	Cyna
<i>Molliwo; Artszisz</i>	<i>Mulwa; Sjsza</i>	Ołów
Tzindo rup	Parrat	Żywe srebro
<i>Lon</i>	<i>Nun</i>	Sól
Loukeren	Sura	Saletra
<i>Kandini</i>	<i>Genden</i>	Siarka
<i>Chas</i>	<i>Gas</i>	Trawa, siano
<i>Iiw</i>	<i>Giuw</i>	Pszenica
Rozho	* *	Zyto
<i>Gib</i>	<i>Jou</i>	Jęczmień
<i>Rub</i>	<i>Pual</i>	Słoma
Tzirja; Pura	Ljsun	Czosnek
Purum; Lolipurum	Pejuz	Cybulka
Szach	Kubj	Kapusta
Mirhil	Mytter	Groch
Dudum	Hulla	Dynia, Bania
<i>Herbuzho</i>	<i>Terbus</i>	Melon
<i>Boborka</i>	<i>Birka</i>	Ogórek
<i>Ruk</i>	<i>Lakeri</i>	Drwa
<i>Karszt</i>	<i>Garsz</i>	Drzewo

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
Wesz	Jungiel	Las puszczy
<i>Tszylka</i>	<i>Tszal</i>	Kora
<i>Patrin</i>	<i>Put</i>	Liść
<i>Pabuj</i>	<i>Pawug</i>	Jablko
<i>Brohl</i>	<i>Prohlo</i>	Gruszka
Télel	Januwr	Zwierze
Kirmo	Kentszuwa	Robak
<i>Rehz</i>	<i>Rissem</i>	Jedwab
Birlin	Mumukkj; Schetky	Pszczola
Jerni	Mum	Wosk
Gwio; Meszo	Szahed	Miód
<i>Madjho</i>	<i>Mudkj</i>	Muchy
Paka	Bosu	Skrzydło
<i>Kirja</i>	<i>Kiro</i>	Mrówka
<i>Jua</i>	<i>Juj</i>	Wesz
<i>Pisszom</i>	<i>Pjsze</i>	Pchła
<i>Motszo</i>	<i>Mutzli</i>	Ryba
<i>Tsziriklo</i>	<i>Tszuri</i>	Ptak
Biszothilo	Ghido	Orzeł
Papin	Hans	Gęś
<i>Por</i>	<i>Purr</i>	Pióra
Retze, Retszori	Buttugh	Kaczka
<i>Tovadei</i>	<i>Tubbuter</i>	Gołębica
<i>Antru</i>	<i>Unnda</i>	Jaiko
Groszlana	Sjir; Sjing	Lew
Ru	<i>Bira</i>	Wilk
Tzúkel	Kuttha	Pies
<i>Szoszi</i>	<i>Sassa</i>	Zając
<i>Papinori</i>	<i>Baner</i>	Małpa
<i>Gra; Grea</i>	<i>Gorra</i>	Kon
<i>Grast</i>	<i>Ghassi</i>	Ogier
<i>Grasnj</i>	<i>Gorrj</i>	Klacz
Dernagresz	Batszeru	Zrzebie
<i>Guru</i>	<i>Gorna</i>	Wół
<i>Gurunji</i>	<i>Gaj</i>	Krowa
Warjuhilo	Batszera	Ciele
<i>Bakra; Bakro</i>	<i>Bhjra; Bhjri</i>	Owca
	Mendha, Mendhi	Skop
<i>Bhara dohilo</i>	Mendhj batsza	Jagnie

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
Puzhum	Ojr	Wetna
*	<i>Bukra</i>	Kozioł
<i>Balo; Bala</i>	<i>Bukri</i>	Koza
<i>Ballitszi; Bali</i>	<i>Pala Sur</i>	Swinia
Balora	<i>Pali</i>	Maciora
Djanba	Surbatsza	Prosie
<i>Tsap; Vsap</i>	Beng; Mendaux	Żaba
Nani kek	<i>Sarap; Guddj</i>	Wąż; Smok
<i>Manusz; Gadze</i>	Quotsz-netsz	Nikt
	<i>Manusz; Murd:</i>	Człowiek
	Adamj	Mąż
Trupo; Teszta	Dhj; Ang; Hal	Ciało
Wodi	Jan	Dusza
<i>Szero</i>	<i>Ser</i>	Głowa
<i>Bál</i>	<i>Bál</i>	Włos
Mutz	Ghost	Mięso
Rat	Lohu	Krew
<i>Aok, Jak</i>	<i>Awk</i>	Oko
<i>Swa</i>	<i>Ansu</i>	Łza
<i>Kan</i>	<i>Kawn</i>	Ucho
<i>Nák</i>	<i>Nakk</i>	Nos
<i>Tszam</i>	Gal	Lice
*	<i>Tszomni</i>	Podbrodek
<i>Tszor</i>	<i>Dharri</i>	Broda
<i>Mui</i>	<i>Niu</i>	Gęba
<i>Dant</i>	<i>Dant</i>	Ząb
<i>Tszib</i>	<i>Tszibb (Tszuvani)</i>	Język, (mowa)
Men	Gerdhen; Gulla	Szyja
Dummo	Piteh	Grzbiet
<i>Andririk</i>	<i>Terrik</i>	Bok
<i>Tszutsi</i>	<i>Tszatti</i>	Piersi
Mossin	Bhan	Ramię
<i>Wat</i>	<i>Hateh</i>	Ręka
<i>Angusznji</i>	Awngli	Palec
Garhdo	<i>Anguta</i>	Wielki palec
<i>Jangustri</i>	<i>Angutri</i>	Pierścien na palcu
Heroi	Tingeri	Goleni
<i>Piro; Pro</i>	<i>Par</i>	Noga stopa
<i>Tszanga</i>	<i>Dszunga</i>	Kolano

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
<i>Naja</i>	<i>Nau</i>	Paznogieć na palcu
<i>Suilo</i>	<i>Djl</i>	Serce
<i>Buko</i>	<i>Sjiger</i>	Wątroba
<i>Tsziwawa</i>	<i>Tiuw</i>	Zycie
<i>Buda; Purana</i>	<i>Potdjna</i>	Wiek
<i>Rikewela</i>	<i>Ehad</i>	Pamięć
<i>Sunjo</i>	<i>Szunnj</i>	Siach
<i>Sik</i>	<i>Tszjk</i>	Smak
<i>(Tszib</i>	<i>Tszuwani</i>	Mowa)
<i>Nao</i>	<i>Nom</i>	Imie
<i>Szin</i>	<i>Rengeh</i>	Farba. Kolor
<i>Dóko</i>	<i>Dumm</i>	Oddech
<i>Bók</i>	<i>Buk</i>	Głód
<i>Truzhilo</i>	<i>Peas</i>	Pragnienie
<i>Sowawa</i>	<i>Njn; Khab</i>	Sen
<i>Duk</i>	<i>Dirk</i>	Boleść
<i>Ghas</i>	<i>Kassj</i>	Kaszel
<i>Tszinneben</i>	<i>Zukhmj; Gatel</i>	Rana
<i>Butin</i>	<i>Kar</i>	Praca robota
<i>Baxt</i>	<i>Bukátj</i>	Szczęście
<i>Pleisserdum</i>	<i>Masuri</i>	Nadgroda
<i>Paro; Birda</i>	<i>Bharr; Birz</i>	Ciężar
<i>Mol</i>	<i>Angur; Szrab</i>	Wino
<i>Gahen</i>	<i>Konna</i>	Jedzenie, jadło
<i>Goji</i>	<i>Goig</i>	Kiszka
<i>Manru; Maro</i>	<i>Manro; Rulj</i>	Chleb
<i>Jaro; Aro</i>	<i>Ata; Moidda</i>	Mąka
<i>Tszorori</i>	<i>Tszerjsi</i>	Ubóstwo
<i>Koro</i>	<i>Kurti</i>	Suknia
<i>Jegag</i>	<i>Jagga</i>	Mieysce
<i>Gauc</i>	<i>Gauw</i>	Wieś Wioseczka
<i>Ker</i>	<i>Gurr</i>	Dom
<i>Tszater</i>	<i>Tszater</i>	Namiot, szałas
<i>Isba</i>	<i>Iszba; Kuterj</i>	Pokoy Izba
<i>Klidin</i>	<i>Tszabi; Kilj</i>	Klucz
<i>Skaurkin</i>	<i>Tszukire</i>	Stółek
<i>Raja</i>	<i>Raja</i>	Xiaże, Pan
<i>Ranj</i>	<i>Raji</i>	Xiężua
<i>Raz</i>	<i>Raz; Surdarj</i>	Xięstwo

<i>Oygańskie</i>	<i>Indyyskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
<i>Buklo</i>	<i>Koluff</i>	Zamek, Pałac
<i>Kugriben</i>	<i>Jungro</i>	Woyna
<i>Jammadar</i>	<i>Surrdar</i>	Dowódca Władca
(<i>Kutwnoskro</i>)	<i>Gardj; Tszoldar</i>	Żołnierz, Sōłdat
<i>Banduk</i>	<i>Sanduk</i>	Fuzya, Rura
<i>Tombun</i>	<i>Tombur</i>	Trąba
<i>Kammawa</i>	<i>Zumma</i>	Wina, uciążliwość
<i>Tszatszo</i>	<i>Insaf; Sjera</i>	Prawo
<i>Goro</i>	<i>Dhoro</i>	Szpada
<i>Drum</i>	<i>Musafferj</i>	Podróż
<i>But</i>	<i>Pot</i>	Mnóstwo
<i>Kuni</i>	*	Miara; Łokieć
*	<i>Kunah</i>	Kąt
<i>Jenia; Miga</i>	<i>Koss</i>	Mila
<i>Liel</i>	<i>Khutt</i>	List
<i>Meribu</i>	<i>Mordanj</i>	Śmierć
<i>Gowr</i>	<i>Kibr</i>	Grób
<i>Gast</i>	<i>Kassi</i>	Zona
<i>Tszowo</i>	<i>Lirrka</i>	Dziecię
<i>Tszumoben</i>	<i>Tszuma</i>	Pocałowanie
<i>Tsze; Tszaj</i>	<i>Tszuknj</i>	Dziewczyna
<i>Tszawo</i>	<i>Tszokna</i>	Chłopic
<i>Tszek</i>	<i>Tszekerin</i>	Panienska
<i>Dade; Dadi</i>	<i>Bab</i>	Oyciec
*	<i>Dada</i>	Dziad
<i>Daj</i>	<i>Ma</i>	Matka
<i>Mamj</i>	*	Babka
<i>Tszakrorum</i>	<i>Jamwatsz</i>	Zięć
<i>Dades Kripen</i>	<i>Tscatszi</i>	Siostra oyca
<i>Pan</i>	<i>Pahan</i>	Siostra
<i>Pewli</i>	<i>Rhenduj Rand</i>	Wdowa
<i>Sikerwawa</i>	<i>Talima</i>	Nauka, Nauczanie
<i>Putzjum</i>	<i>Sowal</i>	Pytanie
<i>Pen</i>	<i>Bjn</i>	Odpowiedź
<i>Mangawa</i>	<i>Urrizi</i>	Proźba
<i>Schegari</i>	*	Polowanie
*	<i>Szeggar</i>	Myśliwiec
<i>Kellipen</i>	<i>Kele</i>	Gra

Cygańskie
Szetra
Dozor
Dszordas
Tszupni
Sapuni

Indyyskie
Serinda
Dszur
Dszurj
Tszabukk
Savin

Falskie wyraay.
Skrzypka
Złodziej
Kradzież
Bicz kańczug
Mydło.

P R Z Y M I O T N I K I.

Puro
Dumino
Prinjerdo
Nango
Nanilalsz; Erio
Bulhaila
Duber; Aduito.
Sano.
Tszori ropen.
Ajecto.
Tszimaster.
Latszila; Wingro
Tamlo
Piro
Zelo
Baro
Latszo
Tszorero
Pral
Boko
Bango.
Tikno; Tigno
Bango
Lokes; Betszucker.
Sorlo
Kindo
Nevo
Barwello,
Kalo; Kala
Mitszach
Bharahilo
Guldo

Purana; Buda
Pagla
Tszinta
Nenga
Budd; Khrab
Tszaura.
Duara.
Szano.
Kambukht.
Ekara.
Netko; Kemed.
Juta
Nerassa
Kalasz
Sumutsza
Burra
Bala
Budd-suret
Unsza
Buka
Benka; Tera
Tengna
Lingra; Altara
Djla; Derrtszka
Jeura
Binga
Naja
Matwirr; Taliyirr
Kala; Siah
Tik
Barri
Mitha

Stary
Głupi
Znajomy
Nagi
Zły
Szeroki
Dwoisty
Cięki
Nędzny
Prostakowaty
Wieczny
Falszwy.
Ciemny
Wolny
Cały
Wielki
Dobry
Szpetny
Wysoki
Głodny
Krzywy
Krótki
Kulawy
Powolny
Mocny potężny
Mokry
Nowy
Bogaty
Czarny
Ostry surowy
Ciężki
Słodki.

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy.</i>
<i>Gor</i>	<i>Gehera.</i>	Głęboki
<i>Mojas; Merla</i>	<i>Mua Whakka</i>	Umarty
<i>Szukrohilo</i>	<i>Sukka</i>	Suchy
<i>Gojemen</i>	<i>Kuffa</i>	Dumny
<i>But</i>	<i>Bot; Fatta</i>	Wiele
<i>Perdo</i>	<i>Purra Bharra</i>	Pełny
<i>Massob</i>	<i>Kaberdar</i>	Czuwający
<i>Tsza</i>	<i>Sutsza</i>	Prawdziwy
<i>Tatto; Tatip</i>	<i>Gorm</i>	Ciepły
<i>Parna</i>	<i>Salfed; Vjela</i>	Biały
<i>Dur Tszura</i>	<i>Tszaura</i>	Szeroki
<i>Naneleskeksi</i>	<i>Tszimmero</i>	Łaskawy ogłoszony.
	S Ł O W A.	
<i>Riokerwawa</i>	<i>Mul-kurrna</i>	Uważać.
<i>Wias</i>	<i>Pontszna</i>	Przychodzić
<i>Kovokardas</i>	<i>Luggauna</i>	Zachęcać
<i>Tszindas</i>	<i>Szina-kurrna</i>	Dopisać
<i>Pekgum</i>	<i>Tamourme-pukkauna</i>	Piec
<i>Tszjl</i>	<i>Hjlna</i>	Drzeć
<i>Mangawa</i>	<i>Mungna</i>	Zebrzeć
<i>Gohena</i>	<i>Bjramet-Kurrna; Daha-Kurrna.</i>	Zwodzić
	*	
<i>Chatszole</i>	<i>Turauna</i>	Pali się.
<i>Pakjum</i>	<i>Bandna</i>	Złamać
<i>Bandopen</i>	<i>Derkarhuna</i>	Związać
<i>Pral</i>	<i>Zanakarikurrna</i>	Potrzebować
<i>Lubekirdaspas</i>	<i>Sir-Katna</i>	Cudzołóżyć
<i>Tszerodia stele</i>	<i>Tszukauna; Bhurrna</i>	Ściąć
<i>Perdo</i>	<i>Pukkerna; Pojena</i>	Spełnić
<i>Stildum</i>	<i>Kauna</i>	Złapać uchwycić
<i>Gana; chabben</i>	<i>Zinjir; Luggauna</i>	Jeść
<i>Androssaster kordo</i>	<i>Tszuna</i>	Więzić
<i>Nasz</i>	<i>Darave</i>	Płynąć
<i>Jarawe</i>	<i>Lirrna; Dirrhuna</i>	Lękać się
*	<i>Mutna</i>	Lękać się
<i>Muterwawa</i>	*	Mocz puszczać
<i>me mutrel</i>		Mocz puszczać
<i>Bango</i>	<i>Lingra huna</i>	Kulać

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy</i>
Getszaha	Jauna	Odeysć
<i>Ghal</i>	<i>Kassi-Kurrna</i>	Kaszlać
Nazh.	Szegar-kurrna	Polować
Kindjelle	Mul lena	Kupować
me tzirrdjom	*	Kupuje
*	<i>Tszumauna</i>	Całować
<i>Tszumedele</i>	*	Ona całuje
Sauwa	Hussna	Śmiać się
me assau	*	Śmieje się
<i>Muk</i>	<i>Mukhset-kurrna</i>	Puścić
Sziwawa; Beszesz	Ijna	Zyc
Tszarawa	Tszatna	Lizać
Deletszedoman	Sulach-huna	Leżeć
Gochoben	Jut bolena	Kłamać
<i>Kerla</i>	<i>Kurrna</i>	Robić
me kerau	*	Robię
<i>Siwawa</i>	<i>Sivena</i>	Szyć
<i>Lawa</i>	<i>Lena; Pukkerna</i>	Brać
<i>Nabe</i>	<i>Nomdene</i>	Nazywać
*	<i>Tszu-Kurrna</i>	Kichać
<i>Tszikatele</i>	*	On kicha
<i>Hureskro</i>	<i>Baretsz-kurrna</i>	Chępić się
Sennelowisa	Djwana huna	Oszaleć; zwaryować
*	<i>Birrsna</i>	Deszcz pada
<i>Dias brizendo</i>	*	Deszcz padał
<i>Zhinawa</i>	<i>Ginna; Tikna</i>	Rachować
Tszatszoben	Insaf dena	Prawować się
<i>Songawa; Sung</i>	<i>Sunkhna; Bo kurrna</i>	Pachnąć
Pennawa	Kabena; Bolena	Mówić
Tszinnaba	Karat-kurrna	Kosić
<i>Guwawa</i>	<i>Guwena</i>	Spiwać
Limmaugi	Kurrauna	Stwarzać
Zhammander; Zha-	Judda-kurrna	Rozdzielić; rozwieść
swawer; kinder.		
Zhinger.	Gallidena	Łajać
Karj.	Vrauna	Strzelać
Kuroben	Kassa kurrna	Zarzywać
<i>Bezawna; Bez.</i>	<i>Bahetna</i>	Siedzieć
me bezhau	*	Ja siedzę

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy</i>
Dszor	<i>Dszure kurrna</i>	Kraść
<i>Mujas; mulo</i>	<i>Muena</i>	Umrzeć
<i>Mongna</i>	<i>Duntena</i>	Szukać
<i>Hitszawa; Lejauna.</i>	<i>Lena</i>	Nosić
Luno	Zumma kurrna	Zawierzać
Kuroben	Marna	Trafić
<i>Piawa; Pi.</i>	Piena	Pić
me pau	*	Ja piję
<i>Puro</i>	<i>Purana</i>	Ze starzec się
Latsakeril	Benszna	Przedać
me bikindjom	*	Przedaję
*	<i>Tszinna</i>	Wiedzieć
me <i>dszanau</i>	*	Ja wiem
me nadszanau	*	Ja nie wiem
Tzawari	Jadu kurrna	Czarować
*	<i>Dekkna</i>	Widzieć
me <i>dikkaha</i>	*	Ja widziałem
*	<i>Suna</i>	Słyszeć
me <i>szunele</i>	*	Ja nie słyszę

WZÓR DEKLINACYI OBU JĘZYKÓW.

I. *Bez łączenia z przymiotnikiem.*

L i c z b a p o j e d y n e z a

1. Gadzo	1. Adami	Człowiek
2. Gadzeskero	2. Adamika	Człowieka
3. Gadzsko	3. Adamiko	Człowiekowi
4. Gadzo	4. Adami; Adamio	Człowieka
5. O gadzo	5. O adami	O człowieku
6. Gadzestar; Gadzese	6. Adamise	Człowiekiem

L i c z b a M n o g a

1. Gadze	1. Adamjon	Ludzie
2. Gadzengero	2. Adamjonka	Ludzi
3. Gadzengo	3. Adamjonko	Ludziom
4. Gadze	4. Adamjon Adamjonko	Ludzi
5. O Gadze	5. O adamjon	O ludzie
6. Gadzendar	6. Adamjonse	Ludzmi

L i c z b a p o j e d y n e z a:

1. Kafidi	1. Mcs	Stół
2. Kafidjakero	2. Meska	Stołu

<i>Cygańskie</i>	<i>Indyjskie</i>	<i>Polskie wyrazy</i>
3. Kafidjake	3. Mesko	Stołowi
4. Kafidi	4. Mes; Mesko	Stół
5. O kafidi	5. O mes	O stole
6. Kafidjatar; kafidise	6. Messe	Stółem

L i c z b a M n o g a

1. Kafida	1. Mese	Stoły
2. Kafidjakero	2. Meseka	Stółów
3. Kafidjenge	3. Meseko	Stółom
4. Kafidja	4. Mese	Stoły
5. O kafidja	5. O mese	O stoły
6. Kafidjendar; Kafidjase	6. Mesese	Stółami.

II. *Wraz z Przymictnikiem*

L i c z b a p o j e d y n c z a

1. Baru balo	1. Burra sur	Wielka swinia
2. Bari balis	2. Burra surka	Wielkiej swini
3. Bari balis	3. Burra surko	Wielkiej swini
4. Baru balis	4. Bura sur	Wielką swinię
5. O baru balis	5. O burra sur	O wielka swinia
6. Bari balister; balisse	6. Bura surse	Wielką swinią.

L i c z b a m n o g a.

1. Baru balen	1. Burre sure	Wielkie swinie
2. Bari balen	2. Burre sureka	Wielkich swin
3. Bari balen	3. Burre sureko	Wielkim swiniom
4. Baru balen	4. Burre sure	Wielkie swinie
5. O baru balen	5. O burre sure	O wielkie swinie
6. Bari balender; balense	6. Burre surese	Wielkiemi swiniami.

Uwaga 1. Sylaby podkreślone w przypadkach odmiennych są artykułem, w cygańskim i indyjskim języku nie na początku lecz na końcu [wyrazu kładącym się.

Uwaga 2. Cygański i Indyjski język dwa tylko mają rodzaje męski i żeński, pierwszy oznacza samogłoska *o*, drugi zaś samogłoska *i*. Oba języki, rodzaj męski zamieniają na żeński dodaniem *i* do sylaby ostatniej np. po cygańsku *Raja* Xiążc; *Ranj* Xiężna, po Indyjsku *Raja*. *Raji*.

Niektóre Zaimki.

1. Me; Me, Mo. Ja.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

1. Me	1. Me; mo	Ja
2. Mrohi; man	2. Merrra; mejka	Mnie
3. Mange; man	3. Mejko	Mnie, mi
4. Mange; man	4. Mejko	Mię
6. Mander	6. Mejse	Mną.

L i c z b a m n o g a.

1. Amen; men	1. Humm	My
2. Amerohi	2. Hummarra, Humka	Nas
3. Amenge; men	3. Hummko	Nam
4. Amen; men	4. Hummare; Humko	Nas
6. Amendar, Amender: Amense, mense	6. Huminse	Nami.

2. Tu; Tu. Ty.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

1. Tu	1. Tu	Ty
2. Trohi; Tute	2. Terra	Ciebie
3. Tuke; Tute	3. Tuko	Tobie
4. Tutte; Tut	4. Tusko	Ciebie
5. O tu	5. O tu	O ty
6. Tutarhi; Tuter	6. Tuse	Tobą.

L i c z b a m n o g a.

1. Tumen; Tume	1. Tum	Wy
2. Tumarohi; Tumende	2. Tumarra	Was
3. Tumengole; Tumen	3. Tumko	Wam
4. Tumen; Tume	4. Tumarre; Tumko	Was
5. O Tume	5. O Tum	O wy
6. Tumendar; Tumense	6. Tumse	Wami.

3. a. Job; Vweh. On.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

1. Job	1. Vweh	On
2. Leste	2. Issika	Jego
3. Las	3. Issiko	Jemu
4. Les	4. Issiko	Jego
6. Lester; Leha	6. Issise	Im.

3. b. Joi; Vwehi. Ona

L i c z b a p o j e d y n c z a.

1. Joi	1. Vwehi	Ona
2. Lati	2. Vska	Jey
5. La	5. Vsko	Jey
4. La	4. Vsko	Ja

6. Later, Laha	6. Vsise	Ja
----------------	----------	----

Liczba mnoga na oba rodzaje.

1. Jole	1. Inne	Ich
2. Lente	2. Inueka	Ich
5. Len	3. Inneko	Im
4. Len	4. Inne	Ich

6. Lender	6. Innese	Imi
-----------	-----------	-----

4. Miro, Miri; Merra, Merri. Mój, Moja.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

Męski; Zeński; Męski; Zeński.

1. Miro, Miri	1. Merra, Merri.	Mój, moja
2. Meri —	2. Merraka, Merrika.	Mojego; mojej
5. Merige —	3. Merrako, Merriko.	Mojemu mojej
4. Merige —	4. Merra, Merri	Mojego moję
5. O miro, o miri	5. O merra, O merri.	O mój, O moja
6. Merider	6. Merrase, Merrise.	Moim, moja.

5. Maro, Mari; Humarra, Hummarri. Nasz Nasza.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

1. Maro. Miro.	1. Humarra Hummarri.	Nasz, Nasza
2. Mari —	2. Hummarraka Humarrika.	Naszego; naszey.
3. Marige. Miro	3. Humarrako. Humarriko	Naszemu; Naszey
4. Marige.	4. Humarra, Humarri	Naszego; naszę
5. O maro. O mari	5. O Humarra. O humarri.	O nasz; O nasza.
6. Marider.	6. Humarrase. Humarrise.	Naszym naszą.

6. Tiro, Tiri; Terra, Terri. Twój Twoja.

L i c z b a p o j e d y n c z a.

Męski, Zeński Męski, Zeński.

1. Tiro Tiri	1. Terra Terri.	Twój; Twoja
2. Teri	2. Terraka Terrika.	Twojego; Twojej.
5. Terige	3. Terrako. Terriko.	Twojemu; Twojej
4. Terige	4. Terra Terri.	Twojego; Twoję.
5. O tiro O tiri	5. O terra O terri.	O twój; O twoja
6. Terider. Terise	6. Terrase Terrise.	Twoim; Twoja

7. Tumaró, Tumari; Tumarra, Tummarri. Wasz, Wasza

Liczba pojedyncza.

1. Tumaró. Tumari	1. Tumarra Tummarri. Wasz; Wasza.
2. Tumari	2. Tumarraka Tumarrika Waszego, waszey
3. Tumarige	3. Tumarrako Tumarriko Waszemu waszey
4. Tumarige	4. Tumarra Tumarri Waszego waszę
5. O tumaró O tumari	5. O tumarra O tumarri O wasz, o wasza.
6. Tumarider. Tumarise.	6. Tumarrase Tumarrise. Waszyuni; Waszą.

8. Po Kto? Cygansku Kohn, po Indiysku Koun.

WZÓR CZASOWANIA OBU JĘZYKÓW.

Me Hom; Me Hej. Jestem

Czas terażniejszy.

Liczba pojedyncza.

<i>męski</i>	<i>żeński</i>	<i>męski</i>	<i>żeński.</i>
Me Hom; Sinjom.	Me Hej; Mem Hu; Hota. Hoti.	Jestem	
Tu Hal; Sinjel.	Tu Hej; Tem Hae; Hota. Hoti.	Jesteś	
Job Hi; Si.	Vwehhej; wo hae; Hota. Hoti.	Jest.	

Liczba mnoga.

Men Ham; Sinjam. Hum Hej; Ham Hotia. Jesteśmy
Haem; Hote.

Tume Ham; Sinjan. Tum hej; Tom Ho, Hote tom hotia Jesteście
Jole Hi; Sinja. Inne hej; We Haem; Hote. Hotia. Są

Czas niedokonany.

Me Hames	Me Haa; Tha.	Mem Thi	Byłem
Tu Hales	Tu Hua;	Tem. Thi	Byłeś
Job Has	Vweh Hua; Tha	Wob. Thi	Był
Men Hames	Hum Hue; The.	Ham Thia	Byliśmy
Tume Hames	Tum Hue; The.	Tom Thia	Byliście
Jole Has	Inne Hue; The.	We Thia	Byli.

Czas dokonany.

Me Sinjomahi	Me Huatha	Byłem był
Tu Sinjalahi	Tu Huatha	Byłeś był
Job Sinja	Vweh Hatha	Był
Men Sinjamahi	Hum Huathe	Byliśmy byli
Tume Sinjanahi	Tum Huathe	Byliście byli
Jole Sinje	Inne Huathe	Byli byli.

Czas przyszły.

Me Owa	Me Huga	Bęę
Tu Owaha	Tu Huga	Będziesz
Job Vla	Vweh Huga	Będzie
Men Owaha	Hum Huga	Będziemy
Tume Vna	Tnn Huga	Będzicie
Jole Owena	Inne Huga	Będą.

Tryb Bezokoliczny.

* Huna Bydź
Kerja; Kurrna Robic.

Czas Terazniejszy.

Me Kerel	Me Kurta	Ja robię
Tu Keresz	Tu Kurta	Ty robisz
Job Kerel	Vweh Kurta	On robi
Scho Kerjem	Hum Kurte	Robimy
Tumea Kerjen	Tum Kurte	Robicie
On Kerde	Inne Kurte	Robią.

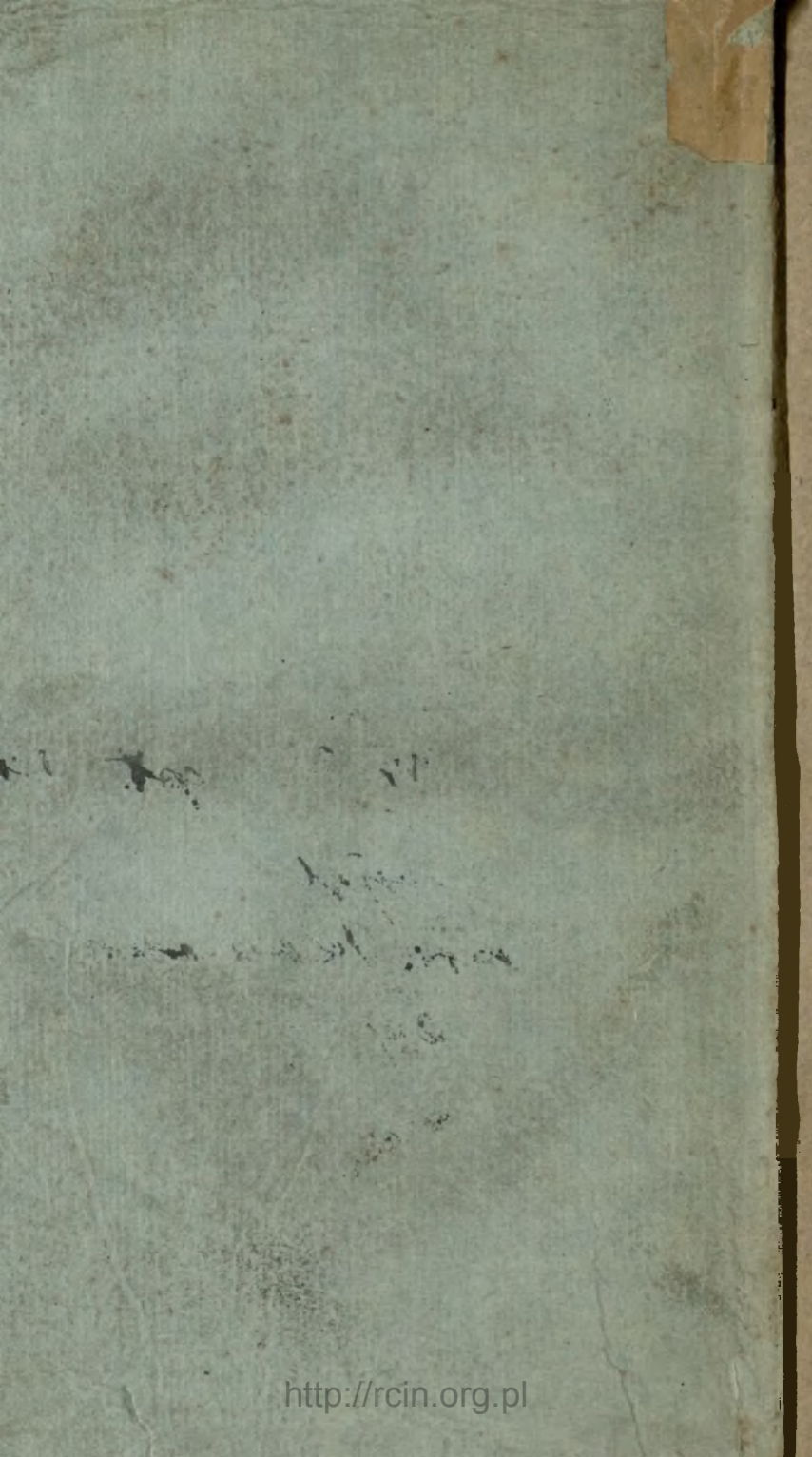
Czas niedokonany.

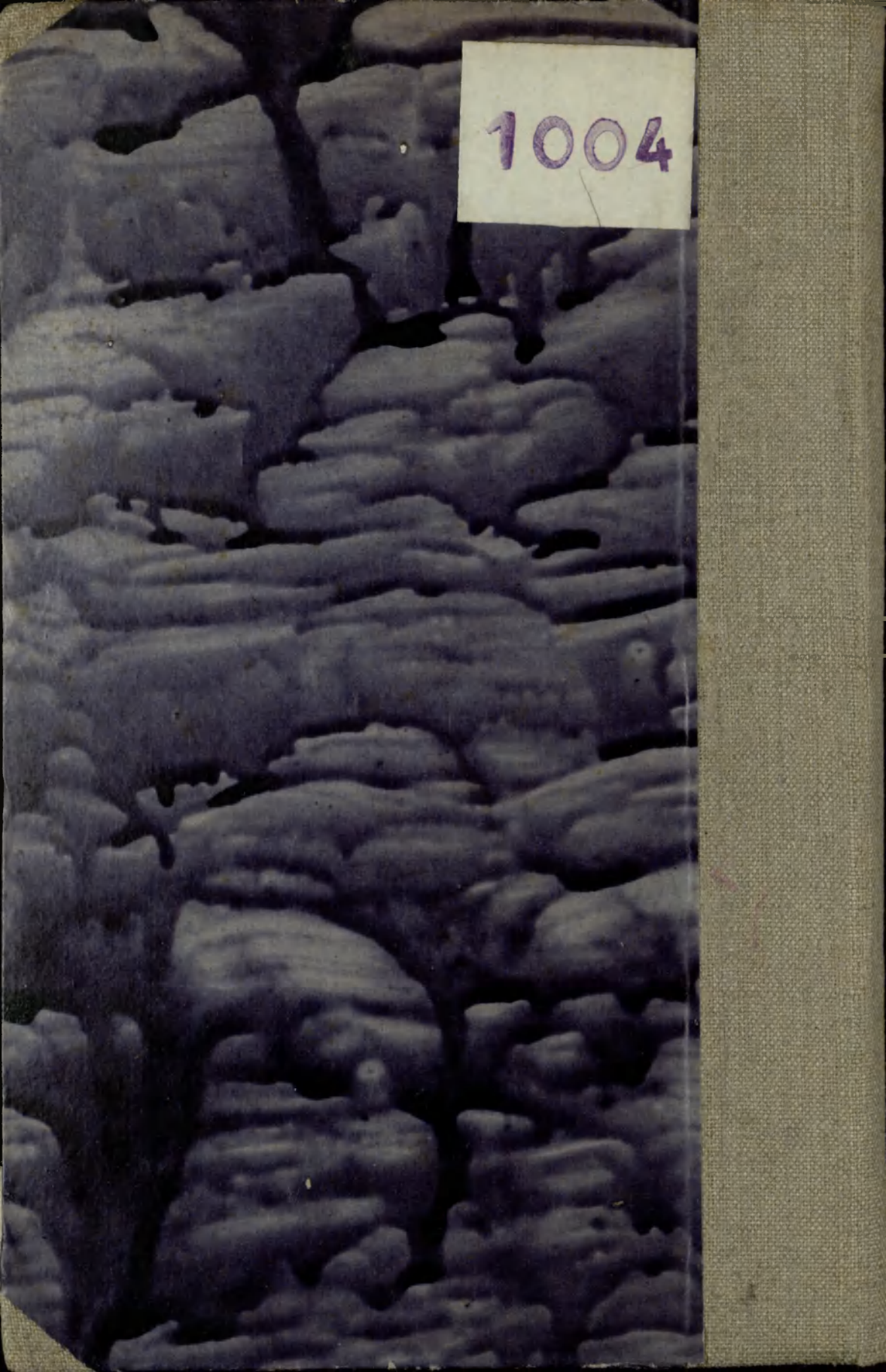
Me Kerjom	Me Kurrtatha	Robiłem
Tu Kerjel	Tu Kurrtatha	Robiłeś
O Kerje	Vweh Kurrtatha	Robił
Scho Kerjom	Hum Kurrtathe	Robiliśmy
Tumen Kerjen	Tum Kurrtathe	Robiliście
On Kerde	Inne Kurrtathe	Oni robili

To krótkie porównanie, dostatecznem będzie do przekonania, że język cygański jest Indyjskim, tém bardziej gdy zwazymy, że cygani zaledwie przed kilkanastu laty zapytywani byli o swój język, wiele dzis przekształcony i do pierwiastkowego nie podobny przez przymieszanie wyrazów tych ludów u których przebywali. Nadto tu przywiedzione cygańskie słowa od węgierskich cyganów są zasiągnięone. Sądzę razem że w części przynajmniej dopełniliśmy zamiaru niniejszego pisma mającego na celu przekonanie, jako Cygani są Indyjskim ludem.

620507

1004